

AZ IDEÁK PROBLÉMÁJA

ÍRTA

SOMOGYI JÓZSEF

SZENT ISTVÁN-AKADÉMIA KENDES TAGJA

FELOLVASTA

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIÁBAN

1931. ÉVI MÁRCIUS HÓ 6-ÁN

KIADJA

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

BUDAPEST, 1931.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, MÚZEUM*KÖRÚT 6.

TARTALOM

I. Az ideák problémájának történeti vizsgálata.		Lap
1. A probléma felvetése		3
2. Platon		4
3. Aristoteles		6
4. A scholasztika		7
5. Az universalia-probléma.....		9
6. Bolzano		11
7. Lotze		13
8. Husserl		15
9. Meinong		19
10. Pauler		20
II. Az ideák problémájának rendszeres kifejtése.		
1. Az ideális tárgyak felvétele szükséges		24
2. Az ideális tárgyak felsorolása		27
3. Az eszmények, az értékek és az ideák		30
4. Az ideák létezési módja		33
5. Az ideális és reális tárgyak kapcsolata		35
6. Az ideák megismerése		37
7. A reális létező a reá vonatkozó idea érvényességének normája		39
8. Az ideák és az absztrakció		40
9. Definíció, konstrukció, kombináció és az ideák		42
10. Az ideális tárgyak feltételezik a reális létezést és a reális tudatot.....		45
11. Néhány fontos suppositio		48
Kurze Inhaltsangabe		51

I.

1. A közvetlen, naiv világszemlélet csak a reális valósággal foglalkozik, minden tárgyat csak mint reális létezőt vesz figyelembe. Számára az egész valóság csak a szemlélhető, tapasztalható reális tárgyak összessége. A naiv gondolkodás a létezésen csupán reális létezést ért, illetve a létezőt csak reális létezőnek tudja elgondolni. Észreveszi ugyan, hogy egyes tárgyak másképp léteznek, mint ahogy a közvetlen szemlélet mutatja, sőt a szemlélet egyes tárgyai olykor csupán káprázatnak, fantáziaképnek bizonyulnak, de még ezek a tárgyak is legalább a saját tudatomban megvannak, saját magam számára szemlélhetők, tapasztalhatók. És ha reális tárgyakként nevezzük általában mindazokat a dolgokat, amelyek hatás kifejtésére képesek, amelyek létezését, változást idéznek elő¹ és ezáltal valami módon tapasztalatilag is megragadhatók, akkor még e tudatadottságok is reális tárgyakként tekinthetők. Csupán bizonyos ismeretelméleti problémák szempontjából kívánatos megkülönböztetni a tudatadottságokat a tudattól független, szűkebb értelemben vett reális tárgyaktól, azért a tárgyak e két csoportjának rendszeres elkülönítése csak az ismeretelméleti vizsgálódások magasabb fejlettségi fokán jelentkezik.²

Felmerülhet azonban az a kérdés, nincsenek-e ezektől a valamiképen (külsőleg vagy belsőleg, közvetlenül vagy közvetve) tapasztalható, hatást, változást létesítő reális tárgyaktól sarkalatosan különböző egyéb tárgyak is? És ha vannak, milyenek ezek, hogyan ismerhetők meg,

¹ A reális létezés és általában a létezés bonyolult problémájára itt nem térhetünk ki. Az erre vonatkozó behatóbb vizsgálatainkat egy későbbi munkánkban fogjuk közölni.

² E problémát is egy készülöben levő tárgyelméletünkben fogjuk behatóbban vizsgálni.

miféle viszonyban vannak a reális tárgyakkal, illetve az elgondoló tudattal? Jelen vizsgálódásunkban e kérdéseket fogjuk fejtegetni.

A modern bölcselet ez újszerű tárgyakat általában *ideáknak*, *ideális tárgyakkal* nevezi és e tárgyak mibenléte korunk bölcseletének egyik legbonyolultabb, legtöbbet vitatott problémája. E probléma gyökere azonban messzire mélyed a bölcselet történetébe. Azért vizsgálódásainknak e messzire nyúló történeti előzményeit fogjuk először áttekinteni és így további fejtegetéseinkhez a történeti folytonosságot megteremteni.

2. A tapasztalati realitás tárgyai és az ideák először *Platónnál* különülnek el élesen egymástól. Platon ideatana azonban korántsem következetesen átgondolt filozófiai rendszer. Sok homályt tartalmaz, sokféleképpen értelmezhető és maga Platon is különböző helyeken más- és másféleképpen fogja fel az ideákat. Platon ez elmélete, mint sok egyéb alapvető gondolata is folytonos fejlődésben táruelénk.

Platon ideaelméletének kialakulásához az első indítékot bizonyára az a törekvés adta, hogy a *szofisták relativizmusával*, *szubjektivizmusával*, *ismeretelméleti és etikai nihilizmusával szemben szilárd alapokat teremtsen* a biztos ismeretek, a változatlan, örök igazság számára. Azért nála az ideáknak kezdetben *logikai, ismeretelméleti* jelentősége van (Euthyphron, Menön, Hippias minor). Nyilván a *herakleitizmus* ellen folytatott vitatkozás (Kratylos) vezeti azután Platont az ideáknak *változatlan, örök egységekként* való felfogásához. Herakleitosnak a folytonos változásról szóló elméletét, Platon a mulandó tapasztalati valóságra korlátozza és ezzel szemben az ideákat az eleai iskola örök, változatlan létezésével ruházza fel.

Pláton ideáinak *metafizikai* jelentősége a Symposiumban kezd kialakulni. Itt a szépség ideája valamilyen örök létező, mely nem keletkezik és elműlik, nem lesz nagyobb vagy kisebb, nemcsak bizonyos helyen, bizonyos

időben, bizonyos körülmények között mutatkozik ilyennek, míg egyébként másmilyen. Az idea nem ragadható meg érzékileg, nem létezik az egyes dolgokban, sem az égben, sem a földön, sem más valamely helyen, hanem *sajátságos módon önmagában létező örökkévaló* (αὐτὸ καθ'αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοεώεζ αεί ον), amelyben mint ideálban az egyes létezők *részesülnek* (μετέχειν) anélkül, hogy ezáltal maga az idea kisebbednék, nagyobbodnék vagy bármiképen megváltoznék. Platon tehát itt már határozottan *reális különbséget* tesz az idea és az egyes tapasztalati tárgyak között.

Az egyes dolgokat az ideának bennük való *megjelenése* (παρουσία) teszi azzá, amik. Az ideák változatlan, örök *mintaképei* (παρδείγματα) a dolgoknak (Timaios).

Az *érzéki tárgyak* világa (ὄρατόν γένος) valójában nem is létezik. Ez csupán a folytonosan változó, létrejövő és elpusztuló érzéki adottságok, *árnyékképek* területe. Éppen azért nem is lehet róla igazi tudásunk, hanem csak bizonyos *sejtelmünk* (δόξα). Ezzel szemben az ideák és a hozzájuk hasonló matematikai tárgyak alkotják az igazi létezők és az értelemmel megragadható dolgok világát (νοητόν γένος). Ezekről lehetséges *igazi tudás, tudomány* (νόησις, ἐπιστήμη). Ez igazi létezők bizonyos rangsort alkotnak a matematikai tárgyaktól az ideákon át a legmagasabb ideáig, a jóságig. *Az ideák világa, főleg a jóság ideája minden létezés és megismerhetőség alapja* (Politeia).

Az ideák megismerése Platon szerint *visszaemlékezés* (ἀνάμνησις) útján történik. Lelkünk ugyanis e földi létünk előtti, preexisztenciális állapotában közvetlenül szemlélte az ideákat, földi létében pedig a tökéletlen érzéki tárgyakat szemlélve visszaemlékezik azok tökéletes mintaképeire, az ideákra (Menön, Phaidon).

Az így fölépített zseniális, költői ideaelmélet azonban az öregkori dialógusokban mindinkább eltorzul. Maga Platon is mindjobban mellőzi ez elméletet, sok nehézséget, ellentmondást vesz észre benne. Így a *Parmenides* dialógus aporiái az ideaelmélet súlyos kritikáját tartalmazzák,

melyekkel Platon már mintegy túlhaladja saját ideaelméletét. Itt felmerül a nehéz kérdés, milyen kapcsolat van tulajdonképpen az egyes dolgok és azok ideái között? Hogyan értelmezzük azt a képletes kifejezést, hogy az egyes dolgok „*részesülnek*” az ideában, illetve ez „*megjelenik*” azokban? Ha az egész idea jelen van az egymástól elkülönült egyes dolgokban, akkor az ideának önmagától is el kell különülnie. Ha pedig az egyes dolgokban az ideának csak egy-egy része van jelen, akkor az ideának egyik leglényegesebb tulajdonsága, az egysége forog kockán. Másrészt több hasonló dolog *hasonlóságának alapja* a közös idea. Ez az idea azonban ismét hasonló az előbbi dolgokhoz, ezen hasonlóság forrását tehát ismét egy újabb ideában kell találnunk é. í. t. a végtelenségig. Végül a *korrelációt* tartalmazó ideák korrelátuma csak az ideavilágban van meg, nem pedig a tapasztalati világban. Pl. az úr ideájának korrelátumaként csupán a szolga ideája felel meg, amiből még semmi sem következik a tapasztalati valóságra. így az ideák ismeretéből még nem következtethetünk a tapasztalati világra és viszont. E komoly tudományos nehézségeket Platon megoldatlanul hagyja. Így azután egész ideaelmélete nélkülözi a végső tudományos megalapozást és inkább csak egy zseniális, költői kísérlet bizonyos problémák megoldására, mely hosszú időközön át sokakat vonzott és bizonyos modern formában korunk bölcseletében is megtalálható.

3. A platonikus elmélet ellenfelei is mindjárt Platon korában jelentkeznek. Már a nagy tanítvány, *Aristoteles* sem tudja elfogadni az egyes dolgoktól elkülönülten, önmagukban létező mintaképek elméletét. Az ideaelmélet szerinte *haszontalan, terméketlen* és csupán *céltalan megkettőzése* a valóságnak. Az ideák az egyes dolgoknak sem létrejövetelét, sem változását nem magyarázzák meg, sem megismerésüket nem segítik elő, sőt egyenest *lehetetlenséget tartalmaznak*. Lehetetlen ugyanis, hogy egy dolog és annak *lényege*, az idea egymástól elkülönülten

létezzenek. Az egyes dolgoknak az ideákban való *részesülése* sem képzelhető el és ez csupán költői metafora. Végül pedig — mint ezt már Polyxenos, sőt maga Platon is (Parmenides) felismerték — az egyes hasonló dolgok, pl. az egyes emberek és azok közös mintaképe, az ember ideája (αυτοάνθρωπος) ismét egy „*harmadik embert*” (τρίτος άνθρωπος) kívánnak közös mintaképül.

Aristoteles az ideális tárgyakat csak mint az egyes dolgoktól teljesen függetlenül létező, önmagukban levő platóni ideákat veti el. Bizonyos értelemben azonban ő is felvesz az egyes reális létezőktől különböző, ideális tárgyakat. Ilyen nála elsősorban az *egyetemes*, a *faji lényeg* (δεύτερα ουσία), a dolgok *fogalmi mivolta*, mely az igazi, tudományos megismerés tárgya. E tárgyak és az egyes realitások között azonban Aristoteles nem tesz fel *reális különbséget*. Az egyetemességek az *egyes dolgokban* léteznek reálisan és megismerésük is az egyes dolgok megismerése útján lehetséges. A dolgok lényege, létezésük alapja, megismerésük forrása magukban az egyes dolgokban van, éppen azért ezek nem csupán árnyékképek, hanem önmagukban is létező realitások.

4. A *schola* bölcselete az ideák kérdésében nagyobb-részt Aristotelesszel tart, amennyiben a platóni ideákat elveti. Bizonyos értelemben azonban a scholasztika is felvesz ideákat, vagyis az egyes realitásoktól különböző örök, változatlan mintaképeket, csakhogy ezeket nem önmagukban létezőknek, hanem — főleg *Szent Ágoston* hatása alatt — az *isteni értelem immanens gondolatainak* tartja. Az isteni értelemben — mondja *Szent Tamás* (Summa theol. I. q. XV. 1.) — szükségképen fel kell tennünk ideákat, vagyis a dolgok örök, változatlan formáit, melyek szerint a Teremtő a dolgokat létrehozta. Máskülönb a teremtett világ nem egy értelmes lény tudatos alkotása, hanem csupán a véletlen műve volna. Minden értelmes lény ugyanis oly módon hoz létre valamit tudatosan, tervszerűen, hogy azt előbb elgondolja és ez elgondolás mintájára alkotja meg. Így a ház hasonmásának

is már előre meg kellett lennie az építömester tudatában. Az ilyen értelemben vett ideák azonban csupán *az alkotó tudatában* léteznek, nem pedig attól függetlenül, önmagukban. A dolgok ideái Isten lényegéhez tartoznak.

Az *így* értelmezett ideák tehát tulajdonképpen *tudat-adottságok*. Ez elmélet értelmezésénél óvakodnunk kell azonban az *anthropomorf* felfogástól. Nyilván Isten is elgondolja valami módon a dolgokat, de egészen másként, mint mi, emberek. Istenről a gondolkodás, gondolat is csak *analóg* értelemben állítható. Éppen ezért az ideákat, mint Isten gondolatait éppoly kevésbé ismerhetjük közelebbről, mint magát az isteni tudatot. A scholát ez elméletében nyilván csak az a törekvés vezette, hogy ezáltal bizonyos tárgyakkal, az igazságnak, a fogalmakkal, a matematikai tárgyakkal változatlanosságát, örökkévalóságát, illetve időtlenségét megalapozza. Ily módon ugyanis e dolgok résztvesznek Isten időtlen, változatlan létezésében. Csakhogy, ha e tárgyakat az isteni tudatba ágyazzuk, ezzel egyúttal azoknak közelebbi *megismeréséről* is le kell mondanunk, legfeljebb *létezésüket* tételezhetjük bizonyos *analógiás értelemben*. Egyébként az értelmes lény alkotása közben nem általános ideát, hanem *konkrét, egyedi mintaképet* gondol el. Egy ház építéséhez nem „a házat”, hanem egy konkrét egyedi házat kell elgondolnunk. A fenti érvelésből tehát csupán arra következtethetünk, hogy az isteni tudatban az egyes teremtett létezők egyedi mintaképei vannak meg, nem pedig egyetemes ideák.¹

Az ideákkal rokon tárgyak a schola bölcseletében az *észlények* (ens rationis). Ez utóbbiak általában a reális létezőktől különbözöt, csak elképzeltet, elgondoltat, a tudat által létrehozottat jelentenek, tehát olyan valamit, aminek önmagában nincs létezése, csak az értelem fogja fel létezőként. Ilyenek a privációk, negációk (pl. sötétség,

¹ Ezt a felfogást általában a modern scholasztika képviselői is elismerik.

nemlétező), a lehetlenségek (pl. fából vaskarika, imaginárius szám), továbbá az értelmi viszonyok (relationes rationis), melyeket egészben vagy részben az értelem alkot (pl. azonosság, hasonlóság).

A scholának az észlényekre vonatkozó felfogása azonban nem egységes, nem egyértelmű. Egyrészt ugyanis a tudatban létezőket, a tudattartalmakat tartják észlényeknek, másrészt a tudatbeli létezésről is eltekintve teljesen absztrakt tárgyakként fogják fel az észlényeket. (Ez utóbbi felfogásra saját elméletünk leszegezésénél még visszatérünk.)

5. Az ideák kérdésével szoros kapcsolatban áll az *universalia-probléma*, vagyis az általános tárgyak (universalia), a fajok, nemek létezési módjának kérdése, mely kprül a középkorban századokig tartó vita folyt. Ezek az általános tárgyak ugyanis, mint pl. könyv, ember, bár egy-egy tárgyként szerepelnek, mégis a tárgyak bizonyos sokaságára, tehát minden könyvre, minden emberre vonatkoznak. Felmerül már most az a kérdés, vajjon ez általános tárgyak csupán az elgondoló tudatban léteznek-e vagy azon kívül is és ez utóbbi esetben vajjon az egyes dolgokban léteznek-e vagy azoktól elkülönülve?

E probléma körül többféle elmélet keletkezett. A *szélsőséges realizmus* az általános tárgyakat a platóni ideákhoz hasonlóan fogja fel, amelyek tehát az egyes tárgyakat megelőzőleg (ante rem), ezektől, valamint az elgondoló tudattól teljesen függetlenül, reálisan léteznek.

A *nominalizmus* és *konceptualizmus* (hívei főként Roscellinus és Occam) szerint csak az egyes tárgyak léteznek. Az általános tárgyak csupán a tudat alkotásai, amelyek tehát csak a tudatban léteznek, illetve csupán szavak (fiatus vocis), jelek (signa mentalia) és csak azáltal válnak általánosakká, hogy a tárgyak bizonyos sokaságát jelzik. Az általános tárgyak eszerint csak a hasonló dolgoknak utólagos összefoglalásai az értelem által (universalia post rem). E nominalizmus és konceptualizmus különféle változatokban az angol empiristákon át

(Hobbes, Locke, Berkeley, Hume) úgyszólván napjainkig fennmaradt és egyik forrása a *pszichológizmusnak*, mely minden igazság, érvényesség végső alapját az egyéni tudatban látja. Alapvető tévedéseire újabban főleg Husserl mutatott rá.

A *mérsékelt realizmus* viszont Aristoteles tanítása alapján elismeri ugyan, hogy az általános tárgyaknak van bizonyos reális, a tudaton kívüli létezése is, de csupán az egyes dolgokban (in re). Éppen ennek alapján tulajdoníthatunk az általános tárgyaknak egyes dolgokra vonatkozó, objektív érvényességet. Ez utóbbi elmélet hívei Aristoteles, illetve Albertus Magnus és Aquinói Szent Tamás óta egészen napjainkig az aristotelesi-thomista bölcsélet alapján álló gondolkodók legnagyobb része.

Az aristotelesi realizmus azonban nem helyez kettős létezőt az egyes tárgyakba, t. i. egy egyedi és egy általános realitást. Az általános tárgy ugyanis ez elmélet szerint nem önmagában, hanem csak az értelem közreműködése által van jelen az egyes dolgokban. Az értelem munkája nélkül, azt megelőzőleg semmiféle általános tárgy sincs. Az értelem viszont az egyes dolgok alapján alkotja az általános tárgyakat. (Universalitas omnis constituitur per intellectum cum fundamento in re. Universale est virtualiter in re formaliter in intellectu.) Ha az egyes dolgokban az általános tárgy önmagában benne volna, akkor az egyes dolgok maguk egyszersmind általános tárgyak is volnának. Az egyes dolgokból az értelem azáltal hozza létre az általános tárgyakat, hogy *absztrakció* útján az egyedi vonásokat mellőzi, az általános, vagyis a több egyes tárgyban megegyező vonásokat pedig kiemeli.

Mindazonáltal már *Albertus Magnus* és *Szent Tamás* is keresik a *közvetítő megoldást* a mérsékelt realizmus és előbbi két elmélet között. E szerint az általános tárgyak az egyes dolgokban (in re) vannak az aristotelesi fel-fogással megegyezően, de a dolgok előtt (ante rem) is léteznek a platonizmus elméletének megfelelően, csak-hogy az isteni tudatban, és az egyes dolgok után (post

rem) jönnek létre az értelemben, mint a konceptualizmus magyarázza, amennyiben az értelem (*intellectus agens*) az egyes dolgokból absztrahálja az általános tárgyakat mint szubjektív fogalmakat.

6. Bizonyos formában azonban mindmáig fennáll a *platonizmus*. Sőt a múlt század eleje óta egy hatalmas platonikus irányzat alakult ki, mely modern felfogásban a nagy görög bölcselő gondolatait iparkodik érvényre juttatni és továbbfejleszteni. E *modern platonizmus* is elsősorban bizonyos logikai és ismeretelméleti problémákat iparkodik megoldani, vagyis az a törekvés vezeti, melyből Platon is kiindult: ismereteinknek, az igazságoknak szilárd, változatlan alapokra helyezése a relativizmussal a szubjektivizmussal szemben. Es miként Platon, úgy e modern irányzat követői is az igazság szilárd, változatlan alapját bizonyos ideákban, ideális tárgyakban, ideális létezőkben keresik, amelyek minden reális létezőtől és minden tudattól, elgondolástól teljesen függetlenül állanak fenn, nem reális, hanem valamilyen ideális létezőként.

E manapság igen számottevő irányzat megalapítója *Bolzano* (*Wissenschaftslehre*, 1837). Bolzano a reális pszichikai folyamatoktól megkülönbözteti azok logikai tartalmát és az utóbbiakat egészen újszerű, az elgondolástól, létezésétől független, önálló tárgyként fogja fel. Ilyen újszerű, ideális tartalmak Bolzano szerint a *magánvaló tétel*, a *magánvaló igazság* és a *magánvaló képzet* (*Satz an sich*, *Wahrheit an sich*, *Vorstellung an sich*).

A *magánvaló tétel* az, amit egy tétel szükségképen jelent, tekintet nélkül arra, hogy e tétel igaz-e vagy sem, elgondolja-e, szavakkal kifejezi-e azt valaki vagy sem. Ha e magánvaló tétel valamit úgy fejez ki, amint az van, akkor *magánvaló igazsággal* állunk szemben. Továbbá minden kimondott vagy elgondolt tétel bizonyos egyszerűbb alkatrészekből, képzetekből áll. Az ilyen elképzelt, elgondolt képzet szubjektív képzet, mely az elképzelő, elgondoló tudatban bizonyos időben valósággal létezik. Ezzel szemben a *magánvaló képzet* a szubjektív képzet

anyaga, mely nincs semmiféle tudathoz, elgondoláshoz kötve, nem létezik reálisan, de valami módon megvan akkor is, ha azt semmiféle tudat sem gondolja el és a többszöri elgondolás által nem sokszorozódik meg, mint a hozzátartozó szubjektív képzet. Sőt lehetnek magánvaló képzetek, melyek Isten kivételével egyetlen gondolkodó lény tudatában sem fordulnak elő.

Vonatkozhatnak valamely létező vagy nemlétező *tárgyra*, de függetlenek ezektől is, nem többszöröződnék meg, nem szűnnek meg e tárgyakkal együtt. Sőt vannak képzetek, melyeknek nincs is tárgyuk, pl. semmi, stb. Éppígy nem szabad e magánvalókat a jelzésükre szolgáló *szavakkal* sem azonosítanunk. A szó mindig bizonyos időben, bizonyos helyen létező érzéki tárgyak, hangok, írásjelek csoportja, az említett magánvalók azonban nincsenek sem térben, sem időben. Ugyanazt a magánvalót különféle szavakkal is jelölhetjük, sőt vannak olyanok, amelyekre egyáltalán nincs is szavunk.

E Bolzano-féle magánvalók *nem léteznek reálisan, de valami módon mégis vannak, függetlenül minden elgondolástól vagy reális létezőtől*. Sőt a magánvaló tételek előfeltételei a kimondott vagy elgondolt tételeknek, úgyhogy ez utóbbiak sem léteznének, ha az előbbiek nem lennének. Nyilvánvaló tehát, hogy Bolzano magánvalói Platon ideáihoz hasonló, ideaszzerű tárgyak, ideális létezők, bár az idea elnevezést Bolzano nem alkalmazza rájuk.

Hogy miképpen „vannak” e magánvalók, miben áll azok ideális létezése, azt Bolzano nem világítja meg közelebbről. Éppígy homályos marad nála az is, hogyan gondolja az összefüggést a magánvalók és a reális elgondolás, az egyéni tudattartalmak között. Mégis valószínűleg helyesen értelmezzük Bolzano felfogását, ha az ő magánvalóit a reálisan elgondolt individuális tudattartalmakból *absztrakció útján elérhető ideális, logikai tartalmaknak* tekintjük.¹ Erre mutat az is, hogy Bolzano a magánvaló

¹ Ez a véleménye egyébként *FelsneL* is figyelemreméltó Bolzano-tanulmányában: „Also durch Abstraktion vom Aus-

tételek, igazságok, képzetek magyarázatához az elgondolt tételekből, igazságokból, képzetekből indul ki, amazokat ez utóbbiak anyagának (Stoff) nevezi. Ebből viszont logikus végiggondolással az is következik, hogy e magánvalók mégis csak feltételeznek valamely tudatot, amelyben a magánvalók megalapozást nyernek, amelyből absztrahálhatók. Az *absztrakt* ugyanis feltételezi a *konkrétet* és így az ideális tárgy feltételezi a realitást. Bolzano elmélete e tekintetben homályos, többféle magyarázatra, félreértésre ad alkalmat.

7. Platon ideatanának iparkodik modern értelmezést adni Lotze is. Szerinte *Platon ideáinak* realitása, metafizikai jelentősége csak Aristoteles tanítása által megörögződött dogma, mely azonban Platon gondolatait teljesen félreismeri, félremagyarázza. „Es scheint ungläublich” — mondja (Logik) — „dass der scharfsinnigste Schüler, durch den eigenen Umgang mit dem Meister unterrichtet, die wahre Meinung desselben bis zu einem Missverständnis von so grosser Bedeutung sollte verfehlt haben.”

Lotze szerint Platon ideáinak *tisztán logikai értelme* van. Platon tulajdonképen az ideáknak minden tapasztalati létezőtől és minden elgondolástól független *érvényességét* (Geltung), önmagával örökké azonos jelentését akarta tanítani. A görög nyelvben azonban hiányzott a megfelelő kifejezés az érvényességre, mely semmiféle létezést sem tartalmaz. A görögök számára minden elgondolható tartalom, melyet önmagával azonosnak és másoktól különbözőnek tekinthetünk, létező óV vagy ουσία volt. Így Platon sem tudott más kifejezést találni az ideák jelzésére és innen származik Lotze szerint a félreértés, mely az ideákat létező valóságnak tekinti.

Lotze az érvényességet a *valóság* egy különleges

gesagtwerden und vom Gedachtwerden, vom Aussagenden und Denkenden gelangt Bolzano zum eigentlichen Satz oder zum „Satz an sich” . . .” (Bernhard Bolzano. Sein Leben und Sein Werk. Lpzg. 1929.)

formájának tartja. A valóság szerinte mindig valamilyen igenlést (Bejahung) tartalmaz, aminek azonban különféle, egymásra vissza nem vezethető értelme lehet. Így valóságosnak nevezünk egy dolgot, amely van, azzal szemben, ami nincs, valóságos egy esemény, mely történik, azzal szemben, ami nem történik, valóságos egy viszony, mely fennáll, azzal szemben, ami nem áll fenn; végül valósággal igaznak mondunk egy tételt, mely érvényes, azzal szemben, aminek érvényessége még kétséges. Valamely tétel valósága tehát érvényességében áll, nem pedig létezésben vagy történésben.

Az *érvényesség* Lotze szerint semmi létezést sem tartalmaz, *független minden létezésről és elgondolástól*. Valamely idea, tétel, igazság tehát akkor is érvényes, ha azt nem gondoljuk el. Az igazság tartalmát nem mi teremtjük meg az elgondolás által, hanem csak elismerjük.

Hogy ez volna Platon eredeti felfogása az ideákról, az alig hihető. Ha Aristoteles valóban ily lényegbevágóan félreértette volna mesterét, akkor őt a legnehezebb felfogású tanítványok, Platont pedig a legzavarosabb gondolkodású tanítók egyikének kellene tartanunk és érthetetlen volna az a nagy tekintély és tisztelet, melyben e nagy gondolkodók kétezer éven át részesültek. Aristoteles mégis csak illetékesebb magyarázója mestere tanításának, mint a két évezreddel későbbi gondolkodó, aki nyilván saját elméletét iparkodik Platon tanításába belemagyarázni. Itt tehát egy újfajta ideaelmélettel állunk szemben, amely azonban kétségtelenül bizonyos rokonságot mutat a platonizmussal.

Bár Lotze tagadja az ideák létezését, valamiféle *meglévést, fennállást* ő is kénytelen az ideáknak tulajdonítani, mert hiszen minden, amiről valamit megállapítunk, szükségképpen valami módon megvan, fennáll. És az ideáknak ezt a fennállási módját nevezi Lotze érvényességnek. Önmagában véve közömbös volna, hogy milyen kifejezést használunk az ideák fennállásának jelölésére, az „*érvényesség*” kifejezés azonban erre már

csak azért sem alkalmas, mert ehhez eredetileg egészen más jelentés kapcsolódik. Az érvényesség ugyanis eredetileg bizonyos *viszonyt* jelent, mely valamely ítélettartalom és annak tárgya között fennáll. így mondhatjuk pl. hogy Kepler törvényei érvényesek az összes bolygókra. Ez értelemben tehát az érvényesség szükségképen *két tagot* tételez fel, mindig csak *valami érvényes valamire* és e kettő egymás korrelatívuma. Vagyis *valamiről* az érvényességet csak *valamire nézve* állíthatjuk és ez utóbbtól függ, hogy az előbbiről jogosan állíthatjuk-e az érvényességet. Ennek megállapítása tehát jogosultsági kérdés (quaestio iuris).

Lotze azonban e viszonynak csupán *egyik tagjáról*, az ítélettartalomról, tételről *önmagában* állítja az *érvényességet*, teljesen függetlenül a másik tagtól, amire nézve amaz érvényes volna. Az a megoldás sem fogadható el, hogy itt az érvényesség viszonyának két tagja egybeesik, vagyis az *önmagával való megegyezésről, azonosságról* van szó. Ez esetben ugyanis az *érvénytelenség* teljes abszurdum volna, mert hiszen minden legalább is önmagával azonos, így pl. még a négyszögű kör is. Már pedig az érvényesség viszonyának csak úgy lehet értelme, ha vele együtt fennállhat az érvénytelenség viszonya is.

Lotzenál tehát az érvényességnek nyilván lényegszerűen más értelmet kell tulajdonítanunk, mert az *önmagában való érvényesség* mint viszony éppolyan értelmetlen volna, mint az önmagában való hasonlóság vagy ellentét. Lotze azonban e kellemetlen ekvokációt nem veszi figyelembe, ami azután sok zavar és félreértés forrása lett.

Lotze ezen elméletének nagy hatása volt az újabb bölcséleti irányokra. Az ő elméletének hatása alatt azonban az újabb bölcséletben elhomályosult az *érvényességi viszony* és az *ideális létezés, fennállás* különbsége.

8. Bolzano és Lotze elméletéhez hasonló *Husserl fenomenológiája* is. Husserl ez új bölcséleti irányban szintén arra törekszik, hogy a *pszichologizmust* és a *relativizmust*

minden egyéb faját leküzdve a logikának, a logikai törvényeknek minden létezésről és elgondolástól független, szilárd megalapozást adjon és ezzel együtt az egész filozófiát is szigorú értelemben vett, exakt tudománnyá alakítsa át. Ezt Husserl is oly módon iparkodik elérni, hogy a tudományok, a megismerés egész területe fölé minden létezésről és elgondolástól független, önálló, változatlan ideális tárgyak körét terjeszti ki. Igazi, végső érvényességű megismerésnek ez ideális tárgyak eredeti mivoltukban való közvetlen megragadását tartja. Itt tehát ismét a platonizmus egy modern formájával állunk szemben.

Ilyen ideális tárgyak Husserl szerint a kifejezések *jelentése*, mely az egyes kifejezésaktusoknak változatlan, időtlen ideális tartalma. Ezek bizonyos egységet, azonos-ságot képviselnek az egyes jelentésélmények sokféleségével szemben. Az ideális jelentés ugyanaz marad, bárki és bármikor gondolja el a megfelelő kifejezést. Sőt a jelentés tulajdonképpen teljesen független attól, vajjon elgondolják-e vagy sem, kifejezik-e vagy sem, avagy egyáltalán vannak-e kifejező, elgondoló lények vagy sem. Minden kifejezésnek van ilyen ideális jelentése, de viszont nem tartozik minden jelentéshez valamely kifejezés. A kifejezetté válás ugyanis a jelentésre nézve csupán esetleges. Semmi szükségszem összefüggés sincs a jelentés és az esetleg hozzá tartozó kifejezés között. Számtalan jelentés van, melyek még nem nyertek, sőt nem is nyerhetnek kifejezést.

A jelentést nem szabad azonosítanunk a jelentésélménnyel esetleg együtt járó *fantaziaképpel*. „E kísérő fantaziakép ugyanazon jelentés mellett is igen sokféle-képen változhat, teljesen el is maradhat, sőt vannak jelentések melyeknél nem is lehetséges ilyen szemléltető fantaziakép, pl. vallás, tudomány, differenciálszámítás. Éppígy különbözik a jelentés annak *tárgyától* is. E tárgy lehet reális vagy nemreális létező, a jelentés azonban sohasem reális létező és még akkor sem azonos tárgyával, ha ez utóbbi esetleg szintén nemreális tárgy. A jelentések

újfajta, ideális tárgyak, érvényesség-egységek, ideális fajok, speciesek, melyek azonban különböznek azoktól a fajoktól is, amelyek esetleg a jelentés tárgyai.

E jelentések Husserl szerint *valóban léteznek* (wahrhaft existieren). Létezésük nem reális létezés, nem is valami platóni égi világban léteznek, sem az isteni értelemben, de nem is csupán a tudatban létező pszichikai realitások, hanem *minden realitástól, tudattól és elgondolástól független tér- és időtlen létezők*. E negatív meghatározásokon kívül azonban ez ideális létezés közelebbi, pozitív meghatározását nem találjuk Husserlnél.

Hasonló ideális tárgyaknak tartja Husserl a *lényegeket* is. A lényegeket a tényekkel szemben az állandó egységet, a változatlan azonosságot képviselik. A tények, a tapasztalati adottságok, a reális valóság tárgyai mindig csak individuálisak, csak esetlegesek. Éppúgy lehetnének más-ként, máshol vagy más időben is. Ez egyéni, változó tényekhez azonban egyetemes, szükségszerű, változatlan lényegeket is tartoznak, melyeknek az egyes tények csupán példaként szolgáló, esetleges megnyilvánulásai. E lényegeket létezésükben függetlenek az egyes tényektől, valamint a megismeréstől és elgondolástól is. Tehát nem reális létezők, nem is pszichikai adottságok vagy a gondolkodás, megismerés produktumai, hanem önmagukban változatlanul, szükségszerűen fennálló tiszta ideális tárgyak.¹

Mivel pedig a reális létezők, sőt az egész valóság lényegéhez sem tartozik szükségszerűen a reális létezés, ezért az egész reális világ mint lényeg ugyanaz marad, akár valóban reálisan létezik, akár nem. A világ reális létezése Husserl szerint nem igazolható szükségszerűen bizonyossággal. Lehet az egész világ csupán tudatadottság, csupán fantáziakép vagy illúzió, lényegében mégis ugyanaz marad. Csak egy nemreális, *tiszta tudatnak* (Bewusstsein überhaupt) mint végső abszolútumnak tételzése szükségszerű és létezése teljesen kétségtelen. E

¹ V. ö.: Somogyi: A lényeg problémája. (Athenaeum, 1926.)

tiszta tudat adottságai az ideális lényegeket és e tiszta tudat konstituálja az egész valóságot.

Mivel pedig a tények esetlegesek és csak az ideális-lényegeket szükségszerűek, ebből következik, hogy csupán e lényegeket megismerése ad szükségszerű, exakt ismeretet. Ezért a fenomenológia is, mint szükségszerű, exakt ismeretekre törekvő tudomány, csupán a tiszta, ideális lényegeket megismerésével foglalkozik.

További ideális tárgy Husserlnél a *magánvaló igazság*. Az igazság is idea, vagyis lényegszerű, ideális tárgy, változatlan, időtlen *érvényesség-egység*. Az elgondoláskor, megismeréskor egy ilyen ideális, magánvaló igazság csupán realizálódik.

Mivel mindezek az ideális tárgyak a tapasztalati valóságtól és az elgondolástól teljesen független adottságok, megismerésük sem történhet a tapasztalás vagy a gondolkodás útján. Ezért. Husserl a megismerés hagyományos forrásaitól a tapasztalástól és gondolkodástól független, újfajta megismerési módot tart szükségesnek az exakt ismeretek eléréséhez. Ilyen megismerési mód szerinte az ideális tárgyak közvetlen megragadása, a közvetlen *lényegszemlélet*, az *intuitív idealítás*. Ez egy egészen különleges aktusban történik és csupán e minden előfeltevés nélküli, eredeti módon adó, közvetlen meglátás lehet végső jogforrása minden észszerű állításnak. Minden egyéb módszernek, tapasztalásnak, gondolkodásnak csak az a szerepe lehet, hogy kiindulási alapot adjon és elvezessen e közvetlen szemlélethez. Ez természetesen nem érzéki látást jelent, hanem valamilyen közvetlen megragadást általában, amely csak bizonyos analógiában áll a tapasztalati szemlélettel. A tapasztalati szemléletből oly módon juthatunk el az eidetikus szemlélethez, az idealításhoz, hogy a tapasztalati vagy elképzelt tény szemléletéből kikapcsolunk minden reális és individuális mozzanatot, végül egy fordulattal (*Blickwendung*) átalakítjuk tényszemléletünket eidetikus szemléletté, mely-

ben az előbbi tényszemlélet tárgyának tiszta, ideális lényegét ragadjuk meg a maga teljes mivoltában.

Husserl fenomenológiája egyike a legnagyobb hatást keltő modern, bölcseleti irányoknak. Követői azonban a legkülönbözőbb módon értelmezik, aminek okát abban találjuk, hogy Husserl bölcseletének alapjai, így elsősorban az ideák mibenléte és a megismerésükhöz vezető intuitív módszer meglehetősen homályos, önkényes. Bölcselete által csak bonyolultabbá vált az ideák problémája is.¹

9. Bolzano elméletéhez hasonló modern platonizmussal találkozunk *Meinong tárgy elméletében* is, mely a tárgyakat, a lét és nemlét kérdéseitől eltekintve, csupán mint tárgyakat vizsgálja. Meinong szerint nemcsak olyan tárgyak vannak, melyeknek reális létezésük (Dasein) van, hanem vannak bizonyos *létezésmentes* (daseinsfrei) tárgyak is. Ilyen nemreálisan létező tárgyak a különféle viszonyok, relációk, mint az egyenlőség, a különbség. Ilyenek továbbá a matematika tárgyai, a teljesen pontos, matematikai kör, az egyenes, az egyenlőoldalú háromszög, melyek reálisan nem léteznek. Létezésmentes tárgyak a lehetetlenségek is, mint a kerek négyszög, a kiterjedés nélküli anyag. E lehetetlenségeket Meinong *hontalan tárgyakkal* (heimatlose Gegenstände) nevezi. Ugyancsak nemreális tárgy a dolgok tiszta *úgyléte* (Sosein) is, mely teljesen független a tárgy *létezésétől* (Dasein) vagy nemlétezésétől. Egyébként Meinong szerint a tárgyhoz magához lényegszerűen nem tartozik sem a létezés, sem a nemlétezés.

A nemreális tárgyakkal egy különös fajtája Meinongnál az *objektívum*, az ítélettárgy, melyet élesen elkülönít az *objektumtól*, a képzettárgytól. Az objektum az, *amiről* ítéletet mondunk (was beurteilt wird), az objektívum pedig az, *amit* megítélünk (was geurteilt wird). Az előbbi a közvetett tárgy, az utóbbi a közvetlen tárgya az ítéletnek. Pl. ez ítéletben: „odakinn hó van”, az objektum a „hó”, az objektívum pedig, „hogyan hó van”. Ez az objek-

¹ V. ö. Somogyi: A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata. Budapest, 1926.

tívum nemcsak a képzettárgytól különbözik, de különbözik a vele kapcsolatban átélt élménytől, az ítélet élményétől is. Nem létezik időben és tapasztalatilag, hanem *időtlenül fennáll* (besteht), vagyis szintén nem-reálisan létező, ideális tárgy.

Meinong felfogása e különféle ideális tárgyak létezési módjára nézve különböző munkáiban jelentékeny változást, fejlődést mutat. A *Zur Relationstheorie* (Hume-Studien II., 1882) című munkájában Meinong a Hume által felsorolt összes relációkat ideálrelációknak tekinti, melyeket szubjektív relációknak, pszichikai jelenségeknek tart. Itt tehát az összes relációk csak a lelki tevékenység produktumai. Később, az *Über Gegenstände höherer Ordnung* (1899) című munkájában az ideálrelációk már nem szubjektív, pszichikai képződmények, hanem különleges módon létező tárgyak, melyeknek nincs reális létezésük (Existieren), hanem csak fennállásuk (Bestehen). Későbbi tárgyméleti munkáiban e létezési módot már következetesen alkalmazza.¹ Az *Über Annahmen* (2. kiad., 1910) című munkájában pedig az objektívumot *Bolzano magánvaló tételéhez* határozottan közelállónak, esetleg azzal teljesen azonosnak tartja.

10. A modern platonizmus szellemében értelmezi az ideákat kiváló bölcselőnk, *Pauler* Ákos is, kinek erre vonatkozó elmélete immár külföldön is feltűnést keltett.

Pauler bölcselete is elsősorban a *pszichológizmus* és *relativizmus* ellen irányul, ezektől akarja radikálisan megtisztítani a filozófia egész területét a legszilárdabb következetességgel. Bölcselete ezért minden ízében szorosan összefüggő, szembeszökően egységes rendszer.

Pauler a bölcseletnek, az igazságnak, a megismerésnek örök, szilárd, változatlan alapjait szintén a platóni gondolattal akarja biztosítani, vagyis a gondolkodás a létezés szubjektívizmusa, relativizmusa elől az ideák világába, ideális tárgyak körébe menekül, az igazság, az

¹ V. ö. H. Maier: Wahrheit und Wirklichkeit. Tübingen, 1926. 163 l.

érvényesség alapjait nem a gondolkodásban, a létezőkben, hanem az ezektől független magánvalókban keresi. E célból Pauleer az egész változó reális valóság fölé ideális magánvalókból álló valóságot, az *igazságok örök, változatlan rendszerét* terjeszti ki és e magánvaló igazságok megragadását tartja a megismerés legtökéletesebb fokának, végső céljának. Itt tehát Pauleer Bolzano, nyomdokain jár, csak hogy, míg Bolzano szerint minden — igaz vagy nem igaz — tétel hasonló módon, időtlenül fennáll, Pauleer csak az igaz tételeknek, az igazságoknak tulajdonít ilyen ideális fennállást.

Pauleer szerint *minden igazság öröktől fogva, mindenféle gondolkodástól, tudattól függetlenül, változatlanul fennáll.* Nem mi alkotjuk azokat, hanem csak felismerjük, mint tőlünk függetlenül fennállókat. A mi alkotásunk legfeljebb a téves tétel, az álgazság, mely sohasem tartozhat az igazságok szorosan összefüggő rendszerébe.

Az igazság azonban független a reális létezőktől, a mulandó, változó létezésétől is, sőt *az igazság a létezés abszolút priusza.* A létezőre vonatkozó igazság nem alapul az illető létezőn, de viszont az igazság sem oka a létezésnek. Az igazságok és a létezők egymással a *párhuzamosság* viszonyában állnak, vagyis a létező valóság minden mozzanatának megfelel valamely igazság és a létezők változásait meghatározó okok kapcsolatának megfelel az igazságok világában a logikai alapok (rációk) szerinti kapcsolat. Pauleer szerint ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a létező világ *visszatükrozi* az igazságok örök világát vagy platóni kifejezéssel: *részeseedik* az igazságok világában.

A reális valóság és az igazságok rendszere azonban nem csupán a párhuzamos tükörképek viszonyában állnak egymással, hanem a létező világra vonatkozó igazságok egyúttal a létezők örök, változatlan, tökéletes *mintaképei*, követendő példái, elérendő céljai, melyeket a valóság utolérni megvalósítani iparkodik, de sohasem tud teljesen. Eszerint tehát a reális valóság és az igazságok világa tulajdonképpen nem is párhuzamosak egymással,

hanem az előbbi mintegy aszimptotikusan közeledik az utóbbihoz.

Sőt Pauler hajlandó bizonyos *ontológiai viszonyt* is felvenni az igazság és a létezés közt és pedig oly értelemben, hogy *az igazság előfeltétele a létezésnek*. Minden csak azáltal létezik, hogy a létezését kifejező tétel igazság és így „részeseedik” (μετέχει) az ideák világában, az igazságok örök rendszerében. A reális valóság létezése tehát nem független, hanem függ az igazságtól.

Az igazságnak egy elemi részét, az elemi igazságot Pauler *logizmanak* nevezi, amely tulajdonképpen a létezésről és elgondolástól független, vagyis tiszta logikai értelemben vett fogalom és hasonlít Bolzano magánvaló képzetéhez. A logizma Pauler szerint valamely dolognak önmagával való azonosságát jelenti, vagyis, hogy az általa jelölt dolog az, ami. Mivel a logizma igazságelem, téves logizma lehetetlenség, önellentmondás. Csak téves fogalmak lehetségesek, amelyek gondolkodásunk produktumai. A fogalom csak végső fejlettségi fokán érheti el a logizmát.

Az *egyetemes logizma* a dolgok egy osztályára vonatkozólag azt a specifikus vagy generalis vonást jelöli, mely az illető osztály minden tagjában szükségképpen megvan, tehát azok mivoltából következik. E szerint az egyetemes logizma a *lényeg*et jelöli, melynek szükségképpen jelen kell lennie minden esetben, ahol hasonló alaptermészet nyilvánul meg, vagyis ahol egyazon osztály tagjairól van szó. Ez a gondolat Husserl ideális lényegével mutat közeli rokonságot.

Hasonlóképpen ideának tekinti Pauler a dolgoknak létezésről ment *mibenlétét* (Meinong „Sosein”-je!), melynek vizsgálatára egy új tudományágat, *ideológiát* alapít.¹ Létezésről és elgondolástól független ideális tárgyak még Pauler szerint az *értékek* is, melyeket Pauler az igazsághoz hasonló abszolútumnak tart, sőt hajlandó az összes

¹ V. ö. Somogyi: A fenomenológia történeti és kritikái vizsgálata. 72-81 l.

értékeket egyetlen értékeszmére, az igazságra visszavezetni.¹

Az igazságok létezési módját Pauler is Lotzehez hasonlóan *érvényességnek* nevezi. Pauler azonban észreveszi az ezáltal felmerülő ekvivokációt és ezért az érvényességet mint *az igazság szubsztenciáját*, fennállási módját megkülönbözteti az érvényességtől mint *viszonytól*, mely az igazság tartalma és tárgya között fennáll (Logika 22. sk. 1.).

Pauler eddig ismertetett elmélete bizonyos platonizmusra vall, amennyiben az igazságot minden létezésről és elgondolástól független, magánvaló abszolútumnak, ideának tekinti, sőt a létezés előfeltételének, abszolút priuszának tartja. Paulernak ez az elmélete, melyet bámulatos következetességgel épít fel, néhány nehéz problémát támaszt, mely továbbfejlesztésre vár. Es miként Platon Parmenidesében, úgy Pauler Logikájának a végé felé is találunk néhány olyan gondolatot, melyek a platonikus ideaelmélet nehézségeire mutatnak.

A magyar Platon ugyanis a *helyes ítéletalkotás* első szabályának azt tartja, hogy *az ítélet feleljen meg tárgyának*. Helyes, igaz ítélet az, amely tárgyának megfelel, a tárgyának meg nem felelő ítélet pedig nem igaz, téves és önmagának ellentmond, amennyiben a tárgynak egy másik, ellentétes ítélet felel meg (Logika 137. sk. 1.). Viszont a helyes, igaz ítélet az *érvényes tételnek* felel meg (u. o. 135. 1.), maga az érvényes tétel pedig az *igazság* (u. o. 20. 1.). Ebből természetesen az következik, hogy a nagy magyar bölcselelő is elismeri azt az álláspontot, mely szerint az igazságot csak úgy érhetjük el, ha ítéleteinket a *tárgyhoz* alkalmazzuk. így viszont csak két eshetőség látszik lehetségesnek: vagy maga az igazság is függ a tárgytól és ekkor a létezés valamiképpen az igazság előfeltétele, vagy pedig az igazság minden létező tárgytól független abszolútum, de akkor megismerhetetlen vagy

¹ Pauler: Bevezetés a filozófiába. 1920. 293-315 1.

legalább is felesleges megismerésünk érvényessége szempontjából.

Pauler elmélete tehát továbbfejlesztést igényel, a felmerülő újabb problémák további megoldását kívánja, Pauler bölcséletének elévülhetetlen érdeme éppen az, hogy új, modern, termékeny problémákat vetett bölcséleti gondolkodásunkba, bár e problémákkal a magyar bölcsélet aránylag még igen keveset foglalkozott.

A következőkben azokat az ideákra vonatkozó gondolatokat szándékozom rendszeresen továbbfejleszteni, melyeknek első csiráját e kiváló mesteremtől kaptam, amelyek azóta is állandóan foglalkoztatnak és remélem, hogy a felmerült problémákat is sikerülni fog az ő szellemében megoldanom.¹

II.

1. Rendszeres fejtegetésünk első problémája: *vannak-e* egyáltalán a reális létezőktől különböző, valamilyen értelemben vett *ideális tárgyak*, illetve szükséges-e ilyeneket felvennünk. Behatóbb vizsgálat valóban igazolja, hogy a transzcendens *realitásokkal*, illetve a *tudatadottságokkal* még nem merítettük ki az ismerettárgyak összességét. Számos olyan ismerettárgyunk is van, mely sem reális létező, sem csupán tudattartalom és mégsem tekinthető egyszerűen semminek, hanem teljesen meghatározott valami, teljes értelemben vett ismerettárgy.

Így pl. a szabályos ezerszög vagy az imaginárius szám $(\sqrt{-1})$ kétségtelenül teljesen meghatározott ismerettárgyak, melyekről számos igazságot, érvényes ismeretet állapíthatunk meg. Ez ismerettárgyak azonban nyilván nem tartoznak a *reális létezők* körébe, mint ahogy azt a *naiv realizmus* gondolja. Hiszen a reális valóságban

¹ E történeti fejtegetésben a rendelkezésünkre álló szűk keretek miatt nem törekedhettünk teljességre. Ez okból kénytelenek voltunk mellőzni a *kantianizmusnak*, főleg a *marburgi iskolának* az ideákra vonatkozó elméletét is. Ez elméletek azonban annyira más értelemben veszik az ideát, hogy további rendszere» fejtegetésünkkel úgyis csak laza összefüggésben volnának.

sehol sem találunk teljesen szabályos ezerszöget, az imaginárius szám pedig már meghatározásánál fogva kívül esik a reális tárgyak körén.

De éppígy nem azonosíthatók e tárgyak a nekik megfelelő *tudatadottságokkal*, a pszichikai realitásokkal sem, miként a *konceptualizmus* teszi, vagyis meg kell különböztetnünk őket a szabályos ezerszög, illetve az imaginárius szám elgondolásánál felmerülő tudattartalomtól is. E tudattartalmak ugyanis mint pszichikai realitások egy bizonyos időpontban jönnek létre, változásokon mennek át, majd bizonyos időpontban megszűnnek, továbbá mindig egy bizonyos egyéni tudathoz tartoznak és ennek megfelelően individualitásuk, egyediségük is van. A más tudattól vagy más időben elgondolt tudattartalom már nem ugyanaz a tudattartalom már csak azért sem, mert éppen más tudatban, illetve más időpontban létezik. A többszöri elgondolás által a tudattartalom megtöbbszöröződik annyi tudattartalommal, ahányszor éppen elgondoljuk.

Ezzel szemben a szabályos ezerszög vagy az imaginárius szám mint matematikai ismerettárgy nem valamely egyén tudatában létrejövő tudattartalmak, nem is érvényesek rájuk a pszichológiai törvények és teljesen függetlenek attól, hogy ki és mikor gondolja el azokat. Nem az elgondolás pillanatában válnak szabályos ezerszöggé, illetve imaginárius számmá és nem lesznek teljes semmivé elgondolásuk megszűntének pillanatában. Más tudattól való elgondolás mellett is e tárgyak teljesen azonosak maradnak és nem sokszorozódnak meg a többszöri elgondolás által. De egyéb bizarr következménye is van a *konceptualizmusnak*. Ha ugyanis a szabályos ezerszöget vagy az imaginárius egységet valamely tudattartalommal azonosítjuk, akkor e matematikai tárgyakra vonatkozó minden megállapításunk is tulajdonképpen egy tudattartalomra vonatkozik. Tehát ez esetben valamely tudattartalom szögösszege 179.640° , illetve valamely tudattartalom négyzete —1.

Természetesen még kevésbbé azonosíthatjuk e tárgyakat az azokat kifejező kimondott vagy leírt *fizikai jellel* (szóval vagy betűvel), amint azt a *nominalizmus* teszi. Hiszen e jelek csupán annyi összefüggésben vannak az általuk jelzett tárgyakkal, hogy tudatunkat e tárgyra irányítják. Más nyelven vagy más jelzési mód mellett e fizikai jelek lényegesen változhatnak és mégis ugyanazt a tárgyat jelölhetik.

De nem ad teljesen kielégítő megoldást a középkor *mérsékelt (platonizmusa)* sem, mely e tárgyakat az *isteni tudatba* helyezi. Ezzel az említett tárgyak valamilyen örök, változatlan létezését megalapozhatjuk ugyan, de egyúttal egyéb súlyos nehézségeket támasztunk. Istenre való visszavezetés ugyanis a tudományos megismerés végső határa. Annyi nyilvánvaló, hogy Isten is valami módon ismeri, elgondolja e tárgyakat, de annál kevésbbé tudhatjuk, hogy hogyan gondolja el Isten azokat, miképen léteznek e tárgyak az isteni tudatban. Vagyis ha e tárgyakat az isteni tudat tartalmával azonosítjuk, akkor ezekről nem szerezhethünk semmi további, főleg nem matematikai exaktségű ismereteket. A konceptualizmus egyes nehézségeit pedig még ily módon sem küszöbölhetjük ki. Így, ha a szabályos ezerszöget vagy az imaginárius egységet az isteni tudat tartalmával azonosítjuk, abból ismét az a bizarr megállapítás következik, hogy valamely isteni tudattartalom egyik szöge $179^{\circ} 38' 24''$, illetve a negyedik hatványa 1.

Vannak tehát oly ismerettárgyak is, melyek nem tartoznak sem a reális létezők, sem a tudatadottságok körébe, melyeknek eszerint semmiféle reális vagy tudatbeli létezés sem felel meg, mégsem semmik, hanem teljesen meghatározott tárgyak, adottságok. Ezért a modern logikában, mint láttuk, mindinkább tért hódít az a gondolat, hogy a reális létezőkön és tudatadottságokon kívül a tárgyakkal egy egészen újfajta osztályát kell felvennünk. Viszont az a *modern platonizmus*, mely e tárgyakat *ideaszerű* dolgoknak, vagyis minden reális léte-

zéstől és elgondolástól teljesen független, változatlan *abszolútumoknak* tartja, bár sok szempontból igen természetesen mutatkozik, szintén nem ad teljesen kielégítő megoldást. Ilyen ideák felvétele esetén ugyanis többek közt érthetetlen marad az, hogy *hogyan ismerjük meg* ezeket az ideákat, melyek sem a tapasztalati létezőktől, sem a tudattól közvetlenül nem függenek, továbbá, mily alapon *alkalmazhatunk* ilyen ideákra vonatkozó ismereteket *tapasztalati létezőkre* is. Az ideáknak *megjelenése* az egyes dolgokban, illetve ezek részvétele az ideákban csupán metafora, melynek elfogadható értelmet Platon óta sem sikerült adni. Épp ilyen „ignotum per ignotius” magyarázat az *intuícóra*, e sokértelmű és homályos ismeretforrásra való hivatkozás is, amivel az ideák megismerésének nehézségeit szokták kendőzni.¹ Egyébként e modern platonizmus képviselői között sincs egyöntetű felfogás. Még az elnevezés tekintetében is lényeges eltérésekkel találkozunk.

A következőkben rendszeres vizsgálat alá vesszük ez újfajta tárgyakat, melyeket — a legelterjedtebb és legmegfelelőbbnek látszó elnevezést követve — *ideális tárgyaknak* fogunk nevezni. Keresni fogjuk ezek helyes értelmezését és azoknak a problémáknak kielégítő megoldását, melyek velük kapcsolatban felmerültek.

2. Az előzőekben rámutattunk arra, hogy valóban fel kell vennünk ideális tárgyakat. Most elsősorban azt kell megállapítanunk, *mélyek ezek az ideális tárgyak*, illetve a tárgyak mely fajai tartoznak ezek körébe.

Az ideális tárgyak között elsősorban a *matematikai tárgyakat* kell említenünk, melyek éppen legvilágosabb példái az ideális tárgyaknak. A matematikai tárgyak nem reális létezők. Hiszen a matematikai pont kiterjedés nélküli, a matematikai vonal csak egy irányban, a matematikai síkidom pedig csak két irányban terjed ki. Ezzel

¹ V. ö. Somogyi: Az intuíció. (Athenaeum, 1929.) — Das Problem der intuitiven Erkenntnis. (Habel, Regensburg, 1930.)

szemben minden reális, fizikai pont, vonal vagy idom három kiterjedésű, bármily kicsiny legyen is valamelyik irányban a kiterjedés. A matematikai tér sem azonosítható a reális, fizikai térrel. A fizikai térben anyagi testek helyezkednek el, fizikai folyamatok mennek végbe. A matematikai térben ezzel szemben nincsenek anyagi testek, fizikai folyamatok, csak anyagtalan, matematikai téralakzatok. A fizikai tér nem reális alkatrésze a matematikai térnek, sem ez amannak. A matematika szempontjából a három dimenziós euklidesi térrel teljesen egyenértékű a Riemann- vagy a Bolyai-féle tér, avagy a négy- és többdimenziós tér is. A matematikában negatív vagy imaginárius sugarú gömb éppúgy lehetséges, mint bármely más gömb. A matematikában beszélhetünk teljesen szabályos alakzatokról, míg a valóságban ilyent seholsem találunk, sőt nem is tudnók azt teljes pontossággal megállapítani. Hasonlóképen a számok sem tekinthetők reális, fizikai létezőknek. A reális valóságban sehol sem találunk nevezetlen számokat. A reális valóságban van 1, 2, 3 ember, ház, könyv stb., de az 1, 2, 3, mint nevezetlen szám nem található a reális tárgyak körében. Még kevésbé tekinthetők reális tárgyakká a képzetes, a komplex vagy a hiperkomplex számok, melyek pedig matematikailag éppúgy számok, mint a „valós” számok.

De nem tekinthetők e matematikai tárgyak tudatadottságoknak, vagyis pszichikai realitásoknak sem. Mikor matematikai vizsgálódásokat végzünk, nem valamely egyén tudatadottságának négyzetéről, köbgyökéről, hosszúságáról vagy térfogatáról beszélünk. A természetes számsor oly számokon át is folytatódik, melyeket még senki sem gondolt el. A matematikai egység nem lesz kettővé vagy hárommá azáltal, hogy két vagy három tudat gondolja el azt. Fantáziaképekkel sem azonosíthatók a matematikai tárgyak. Hiszen fantázia útján sem tudunk szemléleti képet alkotni a kiterjedés nélküli pontról vagy a komplex sugarú gömbről.

Éppígy ideális tárgyaknak kell tekintenünk a *matematikai tételeket, törvényeket* is. Pythagoras tétele vagy a Cauchy-tétel sem reális létezők, sem pedig tudatadottságok. Nem léteznek sem valamely helyen, sem valamely időpontban, nem változnak, nem öregszenek, nem többszöröződnek meg a többszöri elgondolás által. Az egyszerű független attól, hogy kik, hányan, hol és mikor gondolják el.

De nemcsak a matematikai tételek, hanem *bármely más igazság* is bizonyos értelemben ideális tárgy és nem tekinthető sem reális létezőnek, sem tudatadottságnak. Csupán ezen felfogással magyarázható az igazságoknak tértől, időtől vagy az elgondoló személytől független volta. Az az igazság, hogy Napoleon Szent Ilona szigetén halt meg, független tértől, időtől, független attól, hogy ki gondolja el és nem sokszorozódik meg a többszöri elgondolás által.¹

Sőt általában *minden ítéletnek, minden gondolatnak* is van bizonyos *ideális jelentése, logikai tartalma*, mely ideális tárgynak tekinthető. Így gondolhatja el több személy *ugyanazt* a logikai tartalmat különböző gondolatélményekben, anélkül, hogy ezáltal ugyanaz az ideális tartalom meg többszöröződnék. Ilyen értelemben ideális tárgy Goethe Faustja is. A Faust ugyanis nyilván nem reális létező, mely valahol, valamikor megvalósult volna úgy, amint azt Goethe megírta. De a Fauston nem érthetjük Goethe gondolatait sem, mint pszichikai realitásokat. Ezek ugyanis bizonyos időben létrejöttek, aztán végleg megszűntek, anélkül, hogy ezáltal a Faust is végleg megszűnt volna. A másokban újra felidéződött tudattartalmak sem lehetnek vele azonosak, mert hiszen akkor annyi Faust léteznék, ahányan és ahányszor azt elgondolják. Természetesen még kevésbé tekinthetjük a leírt vagy nyomtatott szöveget magával a Fausttal

¹ Az igazság mibenlétének bonyolult problémájára vonatkozó elméletünk részletes kifejtését kénytelenek vagyunk itt a szűk keretek miatt mellőzni.

azonosnak. Csupán oly értelemben beszélhetünk egy- és ugyanazon Faustról, amennyiben azt ideális gondolat-tartalomnak, ideális tárgynak tekintjük.

Egyébként *minden reális létezőnek* is van bizonyos értelemben *ideális megfelelője*. Ilyeneknek tekinthetjük megfelelő értelmezés mellett a *fogalmakat* (vagy e több-értelmű kifejezés helyett a Pauler-féle *logizmákat*).

A *negatív tárgyak*, mint a nemlétező, nem-ember tulajdonképpen szintén fogalmaknak, illetve ideális tárgyakként tekinthetők. Éppúgy idesorolhatók a *lehetetlenségek* is, mint pl. a négyszögű kör vagy a fából vaskarika. Mindezek ugyanis nem azonosak sem reális létezőkkel, sem pszichológiailag létező tudattartalmakkal, de mégis valamik.¹

3. Közelfekvő félreértések elhárítása végett azt is meg kell állapítanunk, hogy *mik nem* ez ideális tárgyak. Így a fentebb említett ideális tárgyak *eszmék, ideák, nem pedig eszmények, ideálok*. Az ideális tárgyak nem valamilyen *tökéletes* tárgyak, követendő *mintaképek*, érték-mérő *normák*, hanem *értelmi tárgyak*, eszmék (ész-tárgyak), vagyis olyanok, melyek csupán az értelem által kapcsolódnak a reális létezők és általában a tárgyak körébe, mint azt később látni fogjuk. Vannak ugyan ideálok, eszmények is az ideális tárgyak körében, amennyiben ez ideáloknak is megfelelnek bizonyos eszmei, ideális tárgyak, fogalmak, logizmák. Az ideális tárgyakat és az ideálokat azonban nem azonosíthatjuk egymással. Egyrészt ugyanis van a reális létezők között is *abszolút tökéletes lény* (Isten) és legalább is nem igazolható, hogy valamely tárgy nem lehet bizonyos szempontból tökéletes csupán azért, mert reális létező. Lehetnek, sőt kétségtelenül vannak bizonyos szempontból tökéleteseknek tartott ideáljaink, követendő mintaképeink a létező tárgyak körében is. Ilyenek voltak pl. a renaissance embere számára a görög művészet

¹ E megállapításaink további fejtegetéseink folyamán behatódó megvilágítást nyernek, kimerítő fejtegetésüket azonban kénytelenek vagyunk egy későbbi munkánkban közölni.

remekei és általában éppen a reálisan létező, szemlélhető, tapasztalható ideálok sokkal vonzóbbak, serkentőbbek, mint amelyek pusztán eszmék, ideális tárgyakként léteznek. Továbbá a tökéletesnek tartott, követendő mintaképek sokszor rövidesen váltakoznak, maga az ideális tárgy azonban mint ilyen változatlan. Másrészt az ideális tárgyak között van sok olyan is, melyeket aligha lehetne bármely szempontból is tökéletességnek, ideálnak, követendő mintaképnek tartanunk. Így nem sok értelme lenne ilyeneknek vennünk pl. az imaginárius számokat vagy Pythagoras tételét. Sőt vannak olyan ideális tárgyak is, melyek éppen bizonyos hiányoknak, hibáknak, tökéletlenségeknek felelnek meg, tehát a követendő mintaképeknek éppen ellentétei, pl. lehetetlenség, gonoszság vagy maga a tökéletlenség mint ideális tárgy (fogalom, logizma). Sok zavar, félreértés az ideális tárgyak körül éppen abból keletkezik, hogy azokat összetévesztik a tökéletes tárggyal, a követendő mintaképekkel.

Éppígy különbséget kell tennünk az ideális tárgyak és az *értékek* között is. Az értékek mibenlétének bonyolult problémáját itt részletesen nem fejthetjük ki.¹ Csupán annyit kívánunk leszögezni, hogy az értékek, amilyen a hasznosság, a szépség, a jóság és ezek különféle fajtái, mindig egy *reális* (fizikai vagy pszichikai) *létezőhöz* tartoznak, annak *lényegszerűen önállótlan*, vagyis az illető létezőben fundált, azon mint fundamentumon alapuló *reális mozzanatai*. Tehát az értékek reális hordozók nélkül nem állhatnak fenn. Így hasznos lehet valamely étel vagy szerszám, vagy gondolat (mint megvalósult pszichikai realitás), jó lehet valamely tett, szándék, érzelem, szép lehet valamely hang- vagy szín csoport stb., tehát mindig csak olyasmi, ami egyúttal valamilyen realitás. Ami nem reális létező, az önmagában sem jó, sem rossz, sem szép, sem rút, hanem az értékek kategóriáján kívül esik.

¹ Erre vonatkozó elméletünket egy későbbi dolgozatunkban szándékozunk közölni.

Önmagában lebegő hasznosság, szépség, jóság, mely nem valaminek a hasznossága; szépsége, jósága, mely tehát nem tartozik valamely reális létezőhöz, hanem önmagában szép, jó, hasznos, nem lehetséges. Minden érték csak annyiban értékes, amennyiben megvalósult, realizálódott érték. Hiszen éppen ezért törekszünk is az értékek „*megvalósítására*”, mert érték csak a megvalósulás, realizálódás által jön létre. Ha az érték már *önmagában* megvalósulás nélkül is értékes volna, miért lenne kívánatos annak (pl. az örök békének) megvalósulása? A még meg nem valósult „örök béke” éppoly keveset ér, épp annyira nem értékes, mint a még el nem ért egészség, vagy az elmulasztott jótett.

Bizonyos értelemben mégis beszélhetünk az értékekről, a hasznosságról, a szépségről, a jóságról, mint a reális létezőktől különböző, ideális tárgyakra, t. i. amennyiben azok *fogalmát, logizmáját* vesszük tekintetbe. Ez utóbbiak ugyanis nyilvánvalóan éppoly ideális tárgyak, mint bármely más dolog fogalma. Mivel pedig minden ideális tárgy észszerű, eszmei lény, logikum, *ily értelemben* minden érték mint idea a *logikumba* olvad.

Azonban az értékek mint ideális tárgyak, mint fogalmak már nem értékesek. A hasznosság fogalma maga nem hasznos, a szépség fogalma nem szép, sem rút, a jóság ideája sem jó, sem rossz, valamint a reális létező fogalma sem létezik reálisan. Egy ideális tárgy jó vagy rossz, szép vagy rút éppoly kevéssé lehet, mint hideg vagy meleg, fehér vagy fekete.

Az *értékek ideálja*, mint követendő mintakép, norma, amennyiben nem reális létező, szintén csak valamely gondolkodó lény számára irányadó *fogalom*, ideális tárgy, melyhez mérhetjük a megvalósítandó vagy a már megvalósított értéket, illetve annak fogalmát. Ez a még meg nem valósult ideál azonban maga még nem érték, csak arra vonatkozó logikai tartalom. Nem a jóság ideálja mint még meg nem valósult ideális tárgy dicséretes, jutalomra, szeretetre méltó, hanem a megvalósult jóság.

Mindezek alapján egyrészt az *értékességnek előfeltétele a létezés*. Nem lehet valami értékes, ha nem létezik. Másrészt az értékekre vonatkozó *ideális tárgy* ugyanolyan jellegű, mint a fentebb említett többi ideális tárgyak és nem szükséges még valami, ezektől lényegszerűen különböző újfajta ideákat felvennünk a magánvaló értékek számára.

4. Ezek után vizsgáljuk azt a nehéz problémát, vajjon *léteznék-e* valamiképen ezek az ideális tárgyak, és ha igen, *milyen létezést* tulajdoníthatunk nekik? Az ideális tárgyakra is alkalmazzuk e kifejezést: „*van*”, „*létezik*”. így mondjuk, hogy van imaginárius szám, van Pythagoras tétele, vannak különféle igazságok, vannak lehetetlenségek stb. Mennyiben jogosult e kifejezések használata és milyen értelmet kell azoknak tulajdonítanunk? Ha mindenféle létezést tagadunk e tárgyakra, akkor az elé a fogós kérdés elé kerülünk, hogy miképpen lehet adva és miképpen ismerhetjük meg azt, miképpen állapíthatunk meg valamit arról, ami semmi módon sem létezik? Lehet-e a semmiképpen sem létező mégis valami, vagy csak teljességgel semmi? Viszont, ha valamilyen létezést mégis tulajdonítunk e tárgyaknak, akkor a további nehéz feladat annak a megállapítása, hogy milyen e létezés, milyen összefüggésben van a realitással, illetve a tudattal.

Midőn valamilyen ideális tárgyat elgondolunk, róla ítéletet mondunk, nem járhatunk el egész *önkényesen*, tetszés szerint, hanem értelmünk kötve van, igazodnia kell valamihez, ami független elgondolásunk élményétől. Az imaginárius számot, vagy Pythagoras tételét nem gondolhatjuk el tetszés szerint, nem állíthatunk róluk önkényesen akármit, hanem *tőlünk független valamivel* találjuk szemben magunkat. Értelmünk ezeket felismeri, rájuk talál, elfogadja őket. Tehát az ideális tárgyak már *advá vannak* számunkra, vagyis valamiképen *megvannak* az elgondolástól függetlenül is. Ezért indokolt, hogy valamiképen létezőknek tekintsük őket.

A modern logikában valóban mindinkább hódít az a gondolat, hogy a reális létezés, illetve tudatbeli létezés mellett a létezésnek még egy különleges, harmadik fajtát is felvegyük. Elvileg nincs is leküzdhetetlen nehézség ilyen újabb létezési mód feltételezésében és problémáknak nem is az a sarkpontja, hogy a létezést valamilyen értelemben az ideális tárgyakra is kiterjesszük-e vagy sem. Hiszen a létezés úgyis homályos, többértelmű, többféleképpen tágítható kifejezés. Ezért lehet ugyanaz a dolog bizonyos értelemben létező, más értelemben nemlétező is. Az igazi probléma inkább abban áll, hogy hogyan határozzuk meg ez újabb létezést, illetve hogyan különböztetjük meg a létezés egyéb módjaitól, milyen kapcsolatba hozzuk ezekkel. Ezért mi is elfogadunk egy újabbfajta létezést az ideális tárgyakra nézve és ezt *ideális létezésnek* fogjuk nevezni. Ezt az ideális létezést iparkodunk a továbbiakban közelebről meghatározni.

Az egyes tárgyak létezési módja, mint ezt már Aristoteles is megállapította, igen különböző lehet. Máskép létezik a zsebemben levő pénz, mint az elképzelt vagyon, más a létezési módja valamely tulajdonságnak és más a létezése Istennek. Azonban mindezek valósággal léteznek, csak más és más módon. A létezést e különféle létezőkre nem egyértelműen, hanem csak analógiás értelemben használjuk. Az ideális tárgyakhoz is tartozik bizonyos adva-lévés, meglevés a megismerő, elgondoló tudat számára. Ennek alapján e tárgyakra is kiterjeszhető a létezés analógiája megfelelő értelmezés mellett.

Az ideális létezés *nem térbeli és nem időbeli* létezés, tehát az ideális tárgyakat nem illeti meg semmiféle tér- vagy időbeli határozmány. Nem léteznek ma vagy holnap, itt vagy amott, hanem egyszerűen csak vannak, léteznek minden tér- és időbeli meghatározottság nélkül. Ezért nem mondhatjuk róluk, hogy „mindig” léteznek, mert már ezzel is időbeliséget tulajdonítunk nekik. Ugyancsak helytelen vagy legalább is félreértésre adhat alkalmat az olyan állítás is, hogy pl. Pythagoras tétele még Pythagoras

előtt is létezett. Ezzel ugyanis már szintén időbeli viszonyt állítunk egy minden időbeliségen kívül álló, ideális tárgyról.

Az ideális tárgyak e tér- és időtlen voltából következik azok teljes *változatlansága*, *állandó azonossága* is. Pythagoras tétele vagy az egyszeregy változatlanul teljesen ugyanaz, bárki és bármikor gondolja is el. Éppen ezért nem beszélhetünk az ideális tárgyak létrejöttéről, vagy megszűntéről sem, mert hiszen ezek is időbeli változások. Csak az ideális tárgyak felismerése vágy elgondolása kezdődhet és végződhet valamely időpontban.

5. Az ideális tárgyak nincsenek semmiféle *reális, kauzális kapcsolatban* a reális tárgyak világával. Más szóval az ideális tárgyak nem fejthetnek ki *hatást*, nem idézhetnek elő *változást*. Ami maga nem reális létező, az nem képes reális folyamatok, változások előidézésére, sem ezek befogadására. Viszont ami valamiképpen hatást fejt ki, vagyis a reális valóságban valamilyen változást idéz elő, az eo ipso már maga is valami módon reálisan létezik. Ha tehát valamely ideális tárgy hatással volna a reális valóságra, akkor már ezt a tárgyat magát is reális tárgynak kellene tartanunk, nem pedig ideálisnak.

Az ideális tárgyak világa tehát ebből a szempontból *meddő, terméketlen*. Az ideák önmagukban nem képesek a reális tárgyak megteremtésére, de még azoknak legparányibb megváltoztatására sem. Azonban sokszor az ideális tárgyak látszólag mégis hatást gyakorolnak a reális valóságra, változást idéznek elő abban. így mondják, hogy az eszme hat, az eszme a világot átalakítja, a francia forradalom eszméi lángbaborították Európát. Hasonlóképpen mondják, hogy az igazság győz, uralkodik, az igazságnak kell irányítania tetteinket. És e kifejezések nem tekinthetők mindig csak költői metaforáknak. így pedig bizonyos ellentmondás látszik fennforogni előbbi állításunkkal.

E nehézség megoldását abban kell találnunk, hogy az ideális tárgy *felismerését, elgondolását* gyakran összevetésszük magával az ideális tárggyal. Valamely eszme,

igazság felismerése, elgondolása valóban megmozgathatja a világot, átalakíthatja az emberiséget. De egy még fel nem ismert, el nem gondolt vagy már feledésbe ment eszme semmiféle hatást sem gyakorolhat. Mielőtt ez elgondolás létrejött, hatása sem jelentkezhetett és miután megszűnt az elgondolás, véget kell érnie a hatásnak is. Ezért a francia forradalom eszméi a legcsekélyebb hatással sem voltak az emberiségre, amíg azokat az emberek gondolatvilágába bele nem vetették és teljesen hatás-talanokká válnak, mihelyt kivesszük az emberiség gondolatvilágából. Helyesebben tehát nem maguk a tér- és időtlen ideális tárgyak hatnak, hanem azok elgondolása^ mint *'pszichikai élmény, pszichikai folyamat*. E pszichikai realitásoknak hatása a reális valóságra pedig mindennapi élmény és semmi ellentmondást sem tartalmaz. Viszont nyilván téves az ilyenfajta kifejezés: „e jelenség oka a gravitáció törvénye” vagy „e folyamatot Archimedes törvénye idézi elő”. A törvények maguk ugyanis ideális tárgyak, igazságok, melyek nem lehetnek semmiféle reális folyamat létesítő okai, hanem csupán ideális megfelelői, amennyiben a folyamat mikéntjét fejezik ki. Az ideális tárgyak azonban „*realizálódhatnak*” is bizonyos értelemben. Minden ideális tárgy ugyanis — miként a transzcendens realitások is — a rája irányuló *intencionális aktus* által (elgondolások, elképzelések alkalmazásával) tudatbeli, pszichikai létezését, *mentális vagy intencionális inexistenciát* nyer, amennyiben egy neki megfelelő tudatadottság jön létre. így pl. az imaginárius egység vagy Pythagoras tétele elgondolásukkor tudatunkban intencionálisán léteznek oly értelemben, hogy megfelel nekik egy tudataktus, illetve tudattartalom, melyet rájuk vonatkoztatunk. Maga az ideális tárgy azonban — mint már kifejtettük — nem azonos a reális tudataktussal, illetve tudattartalommal, mely amannak csak *pszichikai „realizálódása”*. Ez élményünk alkalmával is közvetlenül tudatában vagyunk annak, hogy tudatunk egy tőle különbözőre, vele szembenállóra irányul.

Ilyen értelemben Pythagoras tétele akkor realizálódott először, amikor azt Pythagoras felismerte, viszont nem fog többé realizálódni e tétel, ha már senki sem gondolja el azt. Ez azonban nem érinti magának az ideális tárgynak időtlen voltát. Csupán az ideális tárgy realizálódása, vagyis elgondoltta levése időbeli, mulandó.

Az ideális tárgy „realizálódhat” továbbá oly értelemben is, hogy bizonyos mértékben *megfelel* neki valamely *reális létező*. Így a matematikai kör vagy gömb realizálódhat valamely reális tárgy kör- vagy gömbalakjában, a szín fogalma valamely reális tárgy színében, a tömegvonzás törvényei a tömegek közt fennálló fizikai vonzóerők arányában.

6. Eddigi fejtegetéseink az ideális tárgyak mibenlétere és létezési módjára vonatkozólag többé-kevésbé megegyezni látszik a *modern platonizmus* felfogásával. Most Vizsgáljuk azt a kérdést, *miképen ismerhetők meg* ez ideális tárgyak? És e probléma megoldása már lényeges eltérésre kényszerít a modern platonizmustól az ideális tárgyak további magyarázatánál.

Megismeréshez ugyanis — mint ezt az elfogulatlan ismeretelméleti vizsgálódás már Aristoteles óta igazolja — csak két úton juthatunk: *érzékeléssel és gondolkodással*. Ezt fejezi ki *Leibniz* klasszikus megállapítása is: „ *nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu, nisi ipse intellectus.*” Tehát minden ismeretünk az érzékelés és a gondolkodás produktuma, más szóval, minden ismeretünket felbonthatjuk oly *elemekre*, melyek a (külső és belső) érzékelésből, tapasztalásból származnak és ezen elemekből az értelem tevékenységével jönnek létre összes ismereteink.

Megismerni tehát csak azt vagyunk képesek, ami valamilyen kapcsolatban van *érzékszerveinkkel* (a tapasztalati realitással), illetve *gondolkodásunkkal*. Ezért az ideális tárgyak is csak abban az esetben ismerhetők meg, ha valamilyen összefüggenek a *tapasztalati realitással*, illetve *gondolkodással*. Ha tehát az ideális tárgyak minden tapasztalati realitástól és gondolkodástól teljesen

független *abszolútumok* volnának, akkor le kellene mondanunk azok megismerhetőségéről is, amely esetben az ilyen tárgyak tételezése is merő önkényesség volna. Már pedig az ideális tárgyakat kétségtelenül megismerhetjük, meg tudjuk különböztetni a rájuk vonatkozó helyes, érvényes ismereteket a tévedésektől. Sőt éppen az ideális tárgyak körében tehetünk szert *legbiztosabb, legexaktabb ismeretekre*. Így a tisztán ideális tárgyakkal foglalkozó matematika minden más tudomány ideálja. Az ideális tárgyak megismerhetetlensége esetén más ismeretünk sem volna lehetséges, mert hiszen egyéb ismereteink is egy sereg ideális tárgy ismeretére támaszkodnak.

Találunk ugyan próbálkozásokat, melyek az ideális tárgyak megismerését a megismerésnek egy újabb, az említettektől különböző módjával iparkodnak magyarázni, e próbálkozások azonban nem vezettek sikerre.¹ De felesleges is az említett hagyományos ismeretforrásoktól különböző újabb megismerési mód után kutatnunk, mert — mint látni fogjuk — az említett ismeretforrások is teljesen elégségesek az ideális tárgyak megismeréséhez.

Az elfogulatlan vizsgálódás ugyanis igazolja, hogy minden ideális tárgy először (legalább is elemeiben) *realizálva*, vagyis egy (transzcendes vagy immanens) *reális létezőben* adódik számunkra. A szín fogalmához lehetetlen addig eljutnunk, míg valamilyen reális szint nem tapasztaltunk, a matematikai kör addig megismerhetetlen számunkra, amíg legalább annak elemeit, a vonalait, a távolságot valamely tapasztalati realitáson fel nem ismertük, és a tömegvonzás törvénye érthetetlen volna annak számára, ki a tömeget, a vonzóerőt, a távolságot még valamiképen nem tapasztalta. Tehát számunkra az elsősleges adottság a reális létező, nem pedig az ideális tárgy. Ha az ideális tárgyakhoz a megismerés hagyományos útjainak mellőzésével is eljuthatnánk valami újszerű megismerési mód segítségével, akkor a vaknak

¹ V. ö. Az intuíció c. tanulmányunkat. (Athenaeum, 1929.)

is lehetne tiszta, határozott fogalma a színekről és biztosan fel tudná ismerni a reá vonatkozó igazságokat.

7. Vizsgáljuk először a reális létezőkre vonatkozó ideális tárgyak megismerését. A tapasztalati realitásoknak megfelelő ideális tárgyak, fogalmak, igazságok, törvények, illetve az ezekre vonatkozó ismereteink érvényességének kritériuma maga a tapasztalati realitás. Más szóval, ezeket az ideális tárgyakat csupán azért tarthatjuk olyanoknak, amilyeneknek ismerjük őket, mert a nekik megfelelő tapasztalati realitás is éppen ilyennek mutatkozik. Viszont, mihelyt megfelelő tapasztalatok alapján megismertük a reális létezőket, egyúttal ismeretessé válnak a nekik megfelelő ideális tárgyak is. Tehát az arany fogalmát vagy a gravitáció törvényét mint ideális tárgyakat azért fogadjuk el olyanoknak, amilyeneknek ismerjük őket, mert bizonyos értelemben megfelelnek a tapasztalásunk alá eső reális aranyának, illetve a testek között tapasztalható reális vonzásnak. Ha az aranyat vagy a testek közötti vonzást másmilyennek tapasztalnánk, nyilván mást kellene elfogadnunk az arany fogalmának, illetve a gravitáció törvényének is. Ha közöttük ilyen összefüggés nem volna, akkor merő önkény lenne és teljes zavart keltene a reális tárgynak és a neki megfelelő ideális tárgynak *ugyanazon kifejezéssel* (jelen esetben arany, tömegvonzás) való jelölése. Ez esetben éppoly joggal nevezhetnénk az arany fogalmát akár gyémántnak vagy a tömegvonzás törvényét az állandó súlyviszonyok törvényének is. Másrészt ez esetben az említett ideális tárgyak megismeréséhez semmi alapot sem találnánk.

Mindez igazolja, hogy a reális létezők és a nekik megfelelő ideális tárgyak között *szoros kapcsolat* áll fenn. Mivel pedig előbbi fejtegetéseink szerint az ideális tárgyak nem befolyásolhatják a reális létezést, nem módosíthatják azt, nyilvánvaló, hogy ez utóbbiak határozzák meg amazokat. Más szóval az ideális tárgyak a megfelelő reális létezőktől függenek, ezekhez igazodnak. Az ideális tárgy tehát nem mintaképe, hanem inkább *kópiaja*,

bizonyos értelemben vett *másolata* a neki megfelelő reális létezőnek.

Az összefüggés azonban, mely a reális létezők és a nekik megfelelő ideális tárgyak között fennáll, nem lehet reális, kauzális kapcsolat, hanem csupán *ideális, logikai, gnozeológiai összefüggés*. Vagyis az ideális és reális tárgyak csupán *a gondolkodás, a megismerés, az érvényesség* szempontjából függenek össze egymással, nem pedig reális kölcsönhatás tekintetében. És pedig logikailag, gnozeológiaiilag, vagyis a megismerés, az érvényesség szempontjából *a reális létező határozza meg* a reá vonatkozó ideális tárgyakat, az képezi ennek megismerési alapját, helyességének normáját, érvényességének kritériumát.

8. Vizsgáljuk közelebbről ezt az összefüggést. A reális tárgyakban megfelelő ideális tárgyak is adva vannak, de csak *az értelem, a gondolkodás, a megismerés számára*. Ez azonban nem jelent *kétszeres adottságot*. A reális létezőkben ugyanis közvetlenül csak maga a reális tárgy van adva a tapasztalás számára. Az ideális tárgyat ebből az értelem nem közvetlen érzékeléssel, hanem saját különleges tevékenységének hozzájárulásával nyeri. Az értelem e tevékenysége azonban nem önkényes alkotás, mert az értelem már kötve van bizonyos tapasztalati adottságok által. Vagyis az ideális tárgyaknál is adottságokkal állunk szemben, ez adottságok azonban nem közvetlenül tapasztalható realitások, hanem csak *az értelem számára, ideálisan létező adottságok*.

Az értelem említett tevékenységei közé tartozik elsősorban az *absztrakció*, vagyis bizonyos mozzanatoktól, így különösen az egyedi reális létezésről, valamint minden tér- és időbeli határozmánytól való eltekintés. A reális tárgynál figyelmen kívül hagyhatjuk, mikor jött létre, hol és meddig létezett, milyen változásokon ment keresztül.

De éppígy figyelmen kívül hagyhatjuk a reális tárgynak minden individuális, egyéni mozzanatát is. Így apatán olyan tárgyhoz jutunk, melyben realitás, tér- és időbeliség vagy változás már nincs, mert hiszen mindezekről absztra-

háltuk, elvonatkoztattuk. Ily módon eltekinthetünk pl. egy színnek valamely színes tárgyhoz tartozásától, tér- és időbeli létezésétől, kvalitásától és minden egyedi, individuális mozzanatától és így eljutunk „a szín”-hez. Hasonlóképpen eltekinthetünk egy tapasztalati vonal reális létezésétől, vastagságától, egyenes, görbe vagy megtört voltától és megkapjuk „a vonal”-at. A természetes számsor tagjaihoz is oly módon jutunk, hogy eredetileg csak 1, 2, 3 embert, követ, hangot stb. tapasztalunk, majd ezeknek mennyiségét kivéve minden más mozzanattól eltekintünk. Így kapjuk „az egyet”, „a kettőt”, „a hármat” stb. Éppígy jutunk „az egyenlőség”-hez, „a közelség”-hez stb., amennyiben a megfelelő reális viszonyoknál eltekintünk minden reális, illetve individuális mozzanattól. Tehát ezeket a viszonyokat is csak a megfelelő tapasztalás alapján ismerhetjük fel. Aki nem tapasztalt még reális, individuális egyenlőséget vagy közelséget, az nem ismerheti fel „a közelség”-et, „az egyenlőség”-et sem.

Az említett absztrakció után megmaradt tartalom azonban még mindig csak bizonyos *tudattartalom*, *pszichológiai fogalom*, mely egy *egyéni tudatban létezik*. Az egyéni tudat azonban maga is reális létező, tartalma is legalább *immanens* (pszichikai) *realitás*, mely tudatonként más és más időben jön létre és megszűnik. Az absztrakciónak ez a foka tehát tulajdonképpen még a *konceptualizmus* színvonalán áll, *a transzcendens realitást az immanens realitás körébe emeli*. Ugyancsak ez immanens realitások körébe tartoznak az egyes ítéletek, igazságok, melyek valamely reális összefüggést fejeznek ki, illetve emelnek a tudattartalmak körébe.

Az absztrakció azonban tovább is folytathatjuk és kiterjeszthetjük az immanens tudattartalmak (pszichikai) reális mozzanataira és individuális vonásaira is. Így valamely reális tudattartalomnál eltekinthetünk attól, hogy ki, mikor, milyen nyelven, milyen grammatikai formában, milyen pszichikai kapcsolatokban, milyen

fantáziaképek, érzelmek kíséretében stb. gondolt el valamit, sőt eltekinthetünk a pszichikai létezésről is és csupán az illető gondolat *logikai tartalmát, értelmét, jelentését* vesszük tekintetbe.

Az így kapott tartalomnak már nincs semmiféle reális mozzanata, nem függ sem tértől, sem időtől, sem az elgondolt tudattól, mert hiszen mindezen összefüggésekből az absztrakció útján kiragadtuk. Ezzel tehát eljutottunk az *ideális tárgyak* körébe, mert hiszen az absztrakció ez utóbbi fokán oly tárgyakhoz jutottunk, melyek teljesen megfelelnek azoknak az ideális tárgyaknak, amelyeket fentebb leírtunk. Vagyis ez utóbbi absztrakcióval a *tudatadottságokból az ideális adottságok körébe* emeltük a tárgyakat.

Éppen ezért nevezhetnénk az absztrakciót *idealizálásnak* is, amennyiben éppen absztrakció útján jutunk el az ideális tárgyakhoz. A hagyományos elnevezésnek e megváltoztatása azonban azért nem kívánatos, mert egyrészt az absztrakció nem minden foka vezet mindjárt ideális tárgyakhoz, másrészt pedig az idealizálásnak egyéb mellékértelme, így elsősorban értékelő jelentése is van. Viszont az ideális tárgyakat is nevezhetnénk ez alapon *absztrakt tárgyaknak*, de ezt is mellőzzük egyrészt éppen amiatt, mert nem minden absztrakció eredménye ideális tárgy, másrészt pedig, mert nem akarunk eltérni a hagyományos és főleg napjainkban elterjedt kifejezéstől, bár ehhez is kétségtelenül sok mellékértelme tapad.

9. Csupán absztrakcióval azonban még nem jutunk el a tapasztalati adottságoktól az *összes* ideális tárgyakig. Elérhetjük ugyan tapasztalati adottságok alapján pl. a matematika elemeit a természetes számsor első tagjait, a vonalat, mint matematikai tárgyakat vagy a távolság, a szín, a hang fogalmát, de semmiféle tapasztalati adottságból nem absztrahálhatjuk a komplex számokat, a négy- és többdimenziós teret, a kentaur fogalmát avagy Goethe Faustját. Azonban ez utóbbiak sem kényszerítenek; az érzékelésen és gondolkodáson kívül egyéb ismeret-

forrásra. Az elfogulatlan vizsgálódás ugyanis kénytelen elismerni, hogy bármely ideális tárgy maradék nélkül felbontható oly elemekre, melyekhez értelmünk a (külső vagy belső) tapasztalás útján jutott. Más szóval az értelem tapasztalati elemekből alkotja azokat az ideális tárgyakat is, melyeknek nem felel meg valamely tapasztalati realitás, amelyből közvetlenül absztrahálhatók volnának. Az értelem e további tevékenysége a *definíció*, a *konstrukció*, az elemek *kombinációja* így jutunk el a természetes számsor első, tapasztalásból absztrahált elemeiből a pozitív és negatív egész és törtszámok összességéhez, az irracionális, imaginárius, komplex és hiperkomplex számokhoz stb. Éppígy az elemekből definiálja a geometria az egyenest, mint két pont között a legrövidebb vonalat, a kört, mint olyan görbét, melynek minden pontja egyenlő távolságra van ugyanazon ponttól, megkonstruálja a negatív sugarú gömböt, a négy- és többdimenziós teret stb. Más szóval a *matematikai tárgyokban* sincs semmi, amit nem az érzékek (sensus) és az értelem (intellectus) útján nyertünk.

Ugyanez áll a tudat többi „önkényes” alkotásaira, a *költői fantázia termékeire* is. Ezek is csupán annyiban önkényes alkotások amennyiben itt is csak tapasztalati elemek kombinációjáról van szó. így jön létre a kentaur, a Pegazus, Goethe Faustja stb.

E definíciók, kombinációk, konstrukciók eredményei tulajdonképpen *tudatadottságok*. De e tudatadottságokat is *absztrahálhatjuk* a definiáló, konstruáló tudattól és minden reális és egyéni mozzanattól, így azután eljutunk a nekik megfelelő ideális tárgyakhoz, a matematikai szám- és térfogalmakhoz, illetve a Pegazushoz, vagy a Fausthoz mint tér- és időtlen, változatlan ideális tárgyhoz.

Az a tudattartalom, melyben e tárgyak először realizálódtak, lehet önkényes, de az ebből absztrahált ideális tartalom már az egyéni tudataktustól független, változatlan, tér- és időtlen adottság, melyhez minden további tudataktus alkalmazkodni kénytelen, amennyiben

ugyanazt akarja elgondolni, megismerni. Így a definíció vagy konstrukció alkotta matematikai tárgyak először önkényes alkotásként merülhetnek fel a tudatban. Az imaginárius egység és a komplex számok vagy a nem-euklidesi és többdimenziós terek először önkényes alkotásként realizálódnak a tudatban. De ugyanazt az imaginárius egységet vagy nem-euklidesi teret, mint amaz első tudataktus absztrakt, logikai tartalmát már minden egyéb tudataktus csak bizonyos adottsághoz alkalmazkodva gondolhatja el, egyébként nem azt gondolja, vagy tévesen gondolja ugyanazt. Ugyanígy a Pegazust valamely tudat először önkényesen gondolhatta el, azonban ugyanazt a Pegazust, mint amaz első tudataktus absztrahált, ideális tartalmát minden egyéb tudataktus már megkötvé, bizonyos adottsághoz alkalmazkodva gondolhatja el. Goethe zseniális fantáziája önkényesen gondolta el ugyan először a Faustot, aki azonban azt meg akarja ismerni, sőt még ha maga Goethe akarja is azt ismételten elgondolni, már kötvé van bizonyos adottsághoz, melyhez alkalmazkodnia kell, hogy tudata valóban ugyanarra a Faustra irányuljon. Ez az állandó, változatlan adottság pedig nem valamely transzcendens realitás, sem valamely reális tudattartalom, hanem minden reális tudattól absztrahált ideális tárgy.

A konstruált és definiált matematikai tárgyra vonatkozó törvényszerűségeket azonban a *reális létezőkre* is alkalmazhatjuk, de csupán oly mértékben, amennyiben ezek a konstruált, illetve definiált matematikai tárggyal megegyeznek. Tehát pl. a reális, fizikai körre is érvényesek a matematikai körre vonatkozó megállapítások, de csupán oly mértékben, oly pontossággal, illetve megközelítéssel, amennyire valamely reális kör megfelel a matematikai kör definíciójának, vagyis amennyire „realizálódik” benne az ideális kör.

A mondottakból nyilvánvaló az is, hogy a „realizáció” tulajdonképpen *konkretizáció*, vagyis az absztrakció megfordítottja. Ennek alapján mondhatjuk, hogy vala-

mely ideális tárgy oly létezőben van realizálódva, melyből absztrakció útján nyerhető.

10. Az eddigiekben kifejtettük, hogyan juthatunk el az ideális tárgyak megismeréséhez. Láttuk, hogy a hagyományos megismerési utakon is eljuthatunk oly tárgyakhoz, melyek teljesen megfelelnek a helyesen értelmezett ideális tárgyoknak. Viszont az is nyilvánvalóvá lett, hogy ez ideális tárgyoknak valamely közelebbi kapcsolatban kell lenniök a reális létezőkkel, illetve a reális tudattal. Vizsgáljuk most közelebbről ezt az összefüggést.

Amennyiben az ideális tárgyakat absztrakció útján nyerjük a reális létezőkből, kell, hogy ez utóbbiak valamiképpen már *tartalmazzák* az ideális tárgyakat. Egyes ideális tárgyak felismerésénél, elgondolásánál az értelem kötve van a (transzcendens vagy immanens) reális valóság bizonyos mozzanataihoz, tehát ezektől függ valamiképpen az ideális tárgy is.

Csakhogy e reális létezők az ideális tárgyakat *nem önmagukban* tartalmazzák, amiként az egyes reális mozzanatok. A reális létezők önmagukban csak reális, individuális mozzanatokból állanak. Így egy konkrét reális emberben minden mozzanat reális és individuális. Nincs meg benne önmagában „az egység”, „az ember”, „a nagyság” stb. mint ideális tárgy, hanem csak az „egy ember”, „ez az ember”, „ilyen és ilyen nagyságú ember”, melyek mind individuális reális mozzanatok. Ha az említett ideális tárgyak önmagukban is megvolnának az individuális emberben, akkor annyi egység, annyi emberfogalom, illetve nagyságfogalom stb. léteznék, ahány emberi individuum. Már pedig csak egyetlen egységet, egyetlen ember- és nagyságfogalmat ismerünk, akárhány emberi individuum létezzék is. Éppígy „a szín”, mint ideális tárgy önmagában nincs meg az egyes reális színekben. Ezek mindig csak meghatározott kvalitású, individuális színek, míg a minden egyedi kvalitás nélküli szín önmagában egyik színben sincs meg. Hasonlóképpen az

ideális gondolattartalmak, ítélettartalmak nem léteznek önmagukban a reális tudataktusokban, mert ez utóbbiak is csak reális, individuális mozzanatokot tartalmaznak.

Az ideális tárgyak a reális létezőkben csupán az *értelem számára* vannak meg, csak az értelem fogja fel a reális valóság bizonyos mozzanatait mint ideális tárgyakat, csak az értelem hozzájárulásával alakulnak e mozzanatok ideális tárgyakká. Másrészt azonban nem is csupán az értelem, a megismerő tudat, a megismerés aktusa önmagától, önkényesen hozza létre az ideális tárgyakat. A tudat ezeket bizonyos, tőle független adottságok alapján ismeri fel, amelyeket magával szemben talál, amelyekhez alkalmazkodni kénytelen.

Más szóval a reális tárgyak az értelemtől eltekintve csak reális mozzanatokból, individuális jegyekből állanak. Az értelemnek *különleges felfogási módja* szükséges ahhoz, hogy bizonyos reális mozzanatok alapján ideális tárgyak jelentkezzenek, csak az értelem képes azokat ilyenekként felfogni. Ha nem volna ilyen sajátos felfogási módra képes értelem, nem lennének az ideális tárgyak sem, nem volna az egység, a távolság, a szín, hanem csak különféle individuális, reális egyedek, távolságok, színek. *Tehát az ideális tárgyak csak valamilyen értelemmel kapcsolatban, valamilyen értelemhez viszonyítva léteznek, az ideális létezés valamely tudathoz viszonyított, valamely tudat számára való létezés.* (Ily értelemben nevezhetjük az ideális tárgyat *ens rationis*nak is.)

Ez az ideális tárgyak által feltételezett tudat valamilyen *személyes, reális tudat*, mely éppen az ideális tárgyak felfogására képes. Ezzel azonban nem kötöttük az ideális tárgyak létezését ehhez vagy amahoz a szubjektív tudathoz, nem estünk a *szubjektivizmus*, a *relativizmus* hibájába. Elméletünk szempontjából ugyanis teljesen közömbös, vajjon *melyik személy* tudatát, vajjon emberi vagy isteni tudatot, avagy másféle gondolkodó lény tudatát vesszük tekintetbe. Az absztrakt, ideális tartalom ugyanaz marad, függetlenül attól, hogy ki gondolja el

azt és így ez ideális tartalomnak valamely tárgyra vonatkozó érvényességét sem befolyásolja az, hogy ki gondolja el.

E tudatnak azonban szükségképen valamilyen *személyes, reális tudatnak* kell lennie, mert csak ilyen képes gondolkodni, elvonni, elvontan felfogni. Viszont, ami gondolkodik, elvont tárgyakat felfog, az már eo ipso személyes, reális tudat. Ezért nem alapíthatók az ideális tárgyak valamilyen *nemreális, személy feletti tudatra*, amilyenek egyes újabb filozófiai elméletekben szerepelnek különféle elnevezéssel, mint *transzcendentális tudat, tiszta tudat, tudat általában* stb. Ilyen tudat, amennyiben az nem merő Önkényes, igazolatlan feltevés, csupán egy értelemben fogadható el, t. i. mint *absztrakt tudat*, mint „*a tudat*”, vagyis a tudat *fogalma*, a reális, személyes tudat *ideális megfelelője*. Az ilyen absztrakt tudat, mint ideális tárgy azonban szintén feltételez valamilyen személyes tudatot, mely a tudatot ilyen absztrakt módon fogja fel.

Mindezekből azonban következik az is, hogy *az ideális tárgyak nem állanak teljesen független, önálló abszolútumokként a reális valóság és az elgondoló tudat felett*, nincs nekik az utóbbiakkal szemben valamilyes praexistenciájuk. Az ideális tárgyak nem teljesen független, teljesen önálló tárgyak, nem minden tekintetben abszolútumok, hanem csak bizonyos értelemben függetlenek, *csak bizonyos szempontból abszolútumok* (absolutum secundum quid). Önállóságuk, függetlenségük nem annyit jelent, hogy minden lehetséges realitástól és elgondoló tudattól teljesen függetlenek, hanem csak oly értelemben abszolútumok, hogy a tudat a reális létezők és elgondolás minden individualitásától, reális, tér- és időbeli mozanataitól elvontan fogja fel azokat. Az ideális tárgyak ugyanis *feltételezik a reális létezőket, mélyekből azokat absztraháljuk és a tudatot, mely az absztrakcióra képes*.

Minden tekintetben abszolút létező csak *reális létező* lehet. A tulajdonképeni, szorosabb értelemben vett

létezés a reális létezés. Csak ez hozhat létre reális létezést és *minden egyéb létezés alapja, gyökere* csak ez lehet. *Minden ismeretnek is forrása, a (közvetlenül vagy közvetve) tapasztalható reális létezés és a gondolkodó reális értelem.* Csakis ebben gyökerezhetnek az ideális tárgyak és azok megismerése is.

Ezzel az elmélettel talán megfosztottuk az ideális tárgyakat vonzóan misztikus voltuktól, egyszerű, józan magyarázatot adtunk nekik, de csak ezzel látjuk végleg kiküszöbölhetőknak azokat a nehézségeket, melyek az ideákhoz Platon elmélete óta tapadnak. Viszont elméletünkben — úgy véljük — kielégülést nyerhetnek mindazok a jogosult igények, melyek az ideákkal szemben felmerültek és azok a helyes meglátások, melyek e probléma körül támadtak. Így elsősorban az *igazságnak*, az ismeretek *érvényességének* minden relativizmustól és szubjektívizmustól ment, szilárd megalapozása, ami az idea-elméletek állandó célja volt, elméletünk alapján is teljes mértékben sikerül. Elméletünk egyébként nem egészen újszerű, alapjai Aristotelesig visszanyúlnak. Jelen dolgozatunkban is tulajdonképpen csak azt iparkodtunk részletesebben kifejteni és újabb szempontokból megvilágítani, amik már régi hagyományos bölcséleti elvekből szervesen következnek. Úgy véljük azonban, ez az igazi, helyes útja a tudományos értelemben vett filozofálásnak.

11. Végül meg kell említenünk még egy körülményt, amely sok zavart és félreértést szokott előidézni. Ugyanis rendszerint *ugyanazzal a kifejezéssel* szoktuk jelölni a tudattól független, transzcendens *reális tárgyat*, a rávonatkozó *szemléleti képet*, illetve *tudatadottságot* mint immanens, pszichikai realitást, továbbá a neki megfelelő *ideális tárgyat*, fogalmat is. Így pl. a „vörös szín” kifejezéssel egyaránt jelöljük a fizikai reális színt, vagyis a megfelelő hullámhosszúságú éterrezgést, továbbá a színérzetet, vagyis az előbbinek megfelelő jelenséget, tudattartalmat, valamint a vörös szín fogalmát mint ideális tárgyat. E három között azonban nyilván lényegbevágó különbség

van. A vörös színt mint a fizika körébe tartozó realitás (fizikai) térben és időben végbemenő éterrezgés, mely tükröző felületről visszaverődik, prizmán keresztül megtörik, hő- és kémiai hatást fejt „ki, a szemben a megfelelő fiziológiai ingert kelti stb. Ezzel szemben a vörös színérzet, melyet a pszichológus vizsgál, már nem (fizikai) térbeli, nem verődik vissza a tükörről, nem törik meg a prizmán keresztül, nem kelt kémiai és hőhatást, ellenben mindig valamely egyéni tudathoz tartozik, más színekkel együtt kellemes vagy kellemetlen hatást kelt, negatív kontraszt - hatásként zöld színérzetet hoz létre és fennállhat megfelelő fizikai inger nélkül is (elképzelés, vízió vagy kontraszthatás esetén). Viszont a vörös szín fogalma mint ideális tárgy, amint ez a logikában szerepel, nem terjed ki sem térben, sem időben, nincs hullámhosszúsága, sem optikai, hő- vagy kémiai hatása, nem kelt kontraszthatást, más színekkel kapcsolatban nem jár esztétikai érzelmekkel. Ellenben e fogalom a színek fogalma alá tartozik, ellentétje a nem-vörös fogalmának, stb.

Hogy e kifejezéseket bizonyos esetben *milyen értelemben* használjuk, legtöbbször kellően kiviláglik a többi kifejezésekkel való *összefüggésből*, a kifejezett gondolat-tartalomból. Sokszor azonban a kifejezés különböző értelme észrevétlen marad, ami azután félreértésekre vezethet. így a *fogalmak logikai viszonyát* sokszor tévesen a megfelelő *reális tárgyak reális viszonyának* fogják fel. Pl. a *kor relativitás* viszonya csak ideális, logikai vonatkozás, mely csupán bizonyos fogalompárok egyaránt való ideális létezését követeli meg szükségképpen, amiből azonban még nem következik, hogy a megfelelő reális tárgyak is szükségképpen csak együtt létezhetnek. A *mozgás fogalma* logikailag megköveteli a *mozdulatlanság*, a *nyugvás* korrelatív fogalmát, vagyis a mozgás fogalmának csak úgy van értelme, ha vele szembeállítjuk a nyugvás fogalmát. Ez azonban nem jelenti egyszersmind azt is, hogy a mozgás reális folyamata, vagyis a reális helyváltozás is csak akkor létezhet, ha létezik mozdulatlan

térbeli, reális tárgy is és viszont. Nincs semmi logikai lehetetlenség abban, hogy minden térbeli realitás állandó mozgásban vagy állandó nyugalomban van. Hasonlóképpen az *alany* és a *tárgy* mint fogalmak a korrelativitás elve alapján egymást feltételezik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy valamely reális tárgy csupán egy alannyal kapcsolatban létezhet vagy, hogy egy reális alany is csak addig létezik, míg valamely tárgyra irányul, egyiknek megszűntével pedig a másik reális létezése is lehetetlen, amint ezt egyes (szubjektív) idealisztikus elméletek gondolják. Éppígy az *ok* és *okozat* fogalma egymást logikailag feltételezik, de nincs semmi logikai lehetetlenség abban, hogy a reális okozat a reális ok megszűnte után is létezik. Hasonlóképpen téved a pszichológizmus is, amikor valamely *gondolaton*, *ítéleten*, *igazságon* csupán a tudatadottságot érti és figyelmen kívül hagyja a megfelelő ideális tárgyakat. Ugyanilyen tévedést követ el a *relativitás-elmélet* is, amikor a matematikai, ideális tér bizonyos matematikai tulajdonságait kellő további igazolás nélkül a reális tér reális tulajdonságainak tartja. Fontos tehát, hogy valamely kifejezésnek e szempontból való különböző értelmű használatát tudatosá tegyük.

E megkülönböztetésre szolgál a schola bölcseletében a különféle *szuppozíciók* elmélete. E szuppozíciók éppen azt jelzik, hogy ugyanazt a kifejezést a használat közben miféle tárgyak helyébe tesszük (*suppono*), illetve miféle tárgyakat jelölünk vele. Az újabb logikai irodalom a szuppozíciók tanát meglehetősen figyelmen kívül hagyja, pedig éppen általa lehet a fentebb említett tévedéseket legkönnyebben megvilágítani és ezáltal azoknak elejét venni. A schola ez elméletéhez kapcsolódva a fentiek szempontjából a következő szuppozíciók megkülönböztetését látjuk célszerűnek:

Suppositio realis, ha a kifejezés a *reális tárgyat* jelenti, mint a „vörös szín” és a „zöld szín” ebben az ítéletben: a vörös szín hullámhosszúsága nagyobb mint a zöld színé.

Suppositio phaenomenalis, sive mentalis, ha a kifejezés

az előbbinek megfelelő *jelenséget*, illetve *tudattartalmat* jelenti; pl. az előbbi kifejezések ez ítéletben: a vörös szín kiegészítő színe a zöld szín.

Suppositio logica, sive ideális, ha a kifejezés a reális tárgynak megfelelő *fogalmat*, illetve *ideális tárgyat* jelenti, amint az említett kifejezések ez ítéletben: a vörös szín és a zöld szín a színek fogalma alá tartozik.

Ezek használatával egyszerre világossá lehet tenni pl. e hibás következtetés tévedésének az alapját:

A *hideg* (supp. logica) szükségképen megkívánja korrelatumát, a *meleget* (supp. logica), tehát általános hideg (supp. reális), vagyis a világegyetem kihűlése lehetetlenség.

E dolgozatunkkal természetesen korántsem tartjuk lezártnak a benne felmerült problémák tömkelegét. Csupán néhány gondolattal óhajtottunk hozzájárulni megoldásukhoz, bár ez is a rendelkezésünkre álló keretek miatt itt-ott a kelletténél tömörebben sikerült.

Das Problem der Ideen.

Von JOSEF SOMOGYI.

Es ist ein altes, aber auch heute noch viel bestrittenes Problem, ob es irgend welche, von den physisch oder psychisch realen Gegenständen grundsätzlich verschiedene Objekte gibt und, wenn wir solche zugeben, was sie für ein Sein haben, wie sie sich zu der physischen oder psychischen Realität verhalten, wie sie erkennbar sind. Wir finden unser Problem zuerst in der Philosophie Platons, wo er von jedem realen Sein und Denken unabhängige, selbständige, ewige und unveränderliche Ideen annimmt. Schon Platon hat zwar die Schwierigkeiten seiner Theorie erkannt (Parmenides) und Aristoteles hat ihre Unnahbarkeit eingehend nachgewiesen und die Ideen in die Einzelgegenstände hineinverlegt, doch das Problem kehrt seitdem in den verschiedensten Formen wieder. So hält es die Scholastik teils mit Platon, teils mit Aristoteles. In einer modernen Form besteht der Platonismus noch heute in der Philosophie Bolzanos (Satz an sich, Wahrheit an sich, Vorstellung an sich), in der Lehre der idealen Geltung Lotzes, in der Phänomenologie Husserls und in der Gegenstandstheorie Meinongs. Auch der berühmte ungarische Philosoph, Ákos Pauler bekennt sich mit seiner Theorie von den ewigen,

unveränderlichen, absoluten Wahrheiten zum Platonismus. Doch haben all diese Theorien manche unlösbare Schwierigkeiten. Eine eingehende Untersuchung beweist es unleugbar, dass wir von den transzendenten Realitäten und von den Bewusstseinsinhalten verschiedene, unveränderliche räum- und zeitlose Gegenstände annehmen müssen. Solche sind z. B. die mathematischen Gegenstände. Diese sind gewiss keine Realitäten, aber auch keine Bewusstseinsdaten, weil die mathematischen Gesetze und Zusammenhänge sich nicht auf individuelle, veränderliche Bewusstseinsdaten beziehen können. Wenn wir diese Gegenstände mit göttlichen Bewusstseinsinhalten identifizieren, dann wird ihre exakte Erkenntnis unerklärbar. Es würde auch zu eigentümlichen Behauptungen führen, wie z. B., dass das Quadrat eines göttlichen Bewusstseinsinhalts -1 ist. Doch sind diese Gegenstände ganz genau gegeben und erkennbar. Solche idealen Gegenstände sind noch in gewissem Sinne die Wahrheiten, die logischen Inhalte eines Satzes, die Begriffe (Logismen Paulers), die negativen Gegenstände, die Unmöglichkeiten, mit einem Worte die entia rationis. Diese Gegenstände haben keine kausale Wechselwirkung mit der Realität, es besteht nur ein idealer, logischer, gnoseologischer Zusammenhang zwischen ihnen. Sie können aber in einem Denkkakt oder in einem konkreten realen Gegenstand „realisiert“ werden. Die Erkenntnis der idealen Gegenstände ist aus dem Erfahren und Denken vollkommen erklärbar. Sie sind nämlich, wenigstens in ihren Elementen, in der (transzendenten oder immanenten) Realität gegeben. Sie sind aber nur für das Denken, Erkennen, ideell gegeben. Das Denken abstrahiert sie von den räum- zeitlichen Individualitäten, aber auch von dem denkenden, abstrahierenden Bewusstsein, von der psychischen Realität und Individualität der Bewusstseinsinhalte. So erhalten wir die Elemente der idealen Gegenstände als abstrakte logische Inhalte und aus der Kombination derselben sämtliche idealen Gegenstände. Die idealen Gegenstände bestehen aber nicht in sich als selbständige Absoluta, sondern nur für irgend ein persönliches Bewusstsein, das die abstrakten idealen Gegenstände als solche auffassen kann. Das Bestehen dieser Gegenstände ist also im realen Sein, bzw. im realen Denken fundiert. Absolutes Sein kann nur die reale Existenz sein. Dieses ist der letzte Seinsgrund jeder anderen Seinsart. Die verschiedenen Seinsarten führen zu der Annahme einiger Suppositionen.